

Janez Cvirn

Boj za sveti zakon

I. del

Od zakramenta do pogodbe

Načelo absolutne nerazvezljivosti izvršenega zakramentalnega zakona, ki ga je formulirala sholastična teologija visokega srednjega veka in ki je našlo svojo pravno obliko v kanoistikah,¹ je dobilo hud udarec z nastopom reformacije. Reformacija, ki je ponovno preverjala »svetost, trajnost in sporazumnost« poroke, je pomembno prispevala k temu, »da cerkev ni imela več toliko moči nad zakonsko zvezo, in sicer tako, da je desakralizirala poroko, nastopila proti koncilom, ki so sprejemali odločitve v nasprotju z zapisano božjo besedo, in zmanjšala vpliv prejšnjih cerkvenih sodišč. Tako je odprla vrata bolj sekularizirani različici zakona. Bolj natančno, omogočila je, čeprav sprva z omejitvami, ločitev in ponovno poroko, postavila trdne meje duhovnemu sorodstvu, vsaj kolikor je oviralo poroko, zelo zmanjšala obseg prepovedanih sorodstvenih stopenj tako za krvne sorodnike kakor za tiste v svaštvu in se otresla celotnega sistema spregledov.«²

Reformacija je bila izhodišče dolgotrajnega procesa, v teku katerega si je država »pri-svojila« pristojnosti nad institutom zakonske zveze, vključno z ločitvenim pravom. Na območjih, kjer se je oblikovala protestantska tradicija, so si države – pod vplivom razsvetljenskih idej – prizadevale, da bi se otresle cerkvenopravnih izvorov poročnega prava in ga vključile v svoj pravni sistem.³ Z zanikanjem zakramentalnega značaja poroke (za Luthra je bil zakon »ein weltlich Ding, der weltlichen Obrigkeit unterworfen«)⁴ je bilo v protestantskih deželah zakoncem omogočeno, da se – v določenih primerih – razvežejo in ponovno poročijo. Pretežno laična poročna sodišča v protestantski Švici, Nemčiji, Skandinaviji, Škotski in v Franciji so že od samega začetka dovoljevala razveze zakona zaradi prešuštva in impotence, včasih pa tudi zaradi nevarnosti okužbe z nalezljivo boleznijo, hudobne zapustitve, obtožbe enega izmed zakoncev zaradi hudega zločina ali smrtne nevarnosti.⁵

Reakcija katoliške cerkve na Luthrova stališča so bili sklepi Tridentinskega koncila (1545–1563), kodificirani v dekretu Tametsi (1563)⁶, ki je prinesel spremembe v vse dele poročne

¹ Dirk Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte der Familie*, v: *Historische Zeitschrift*, 241, 1985, str. 338–339; Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1996, str. 252–253.

² Jack Goody, *Evropska družina*, Ljubljana 2003, str. 165.

³ Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht*, str. 339; prim. tudi Ingeborg Weber-Kellermann, *Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte*, Frankfurt 1996, str. 57–58.

⁴ Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Ljubljana 1927, str. 390; Emil Friedberg, *Die Geschichte der Civilehe*, Berlin 1870, str. 6; prim. tudi: Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht*, str. 339.

⁵ Sprememba poročnega prava, ki jo je prinesel protestantizem, pa ni povzročila porasta števila razvez zakonov. Katedralno sodišče v Stavangerju na Norveškem, ki je pokrivalo veliko območje, je v letih 1571–1596 razvezalo le 18 zakonov, v Ženevi pa so v letih 1559–1569 razvezali le tri zakone. V letih 1525–1592 je bila stopnja razvez v Baslu le 0,57 promilov. Prim.: Merry E. Wiesner-Hanks, *Christianity and Sexuality in the Early Modern World. Regulating Desire, Reforming Practice*, London-New York 2000, str. 78.

⁶ Po uvodnih besedah: »Tametsi dubitandum non est...«

doktrine.⁷ Dekret, ki je za veljavnost zakona zahteval privolitev mladoporočencev ter javen obred pred pričami (*matrimonia publica*) in pristojnim duhovnikom (*parochus proprius*),⁸ je še enkrat potrdil zakramentalni značaj in absolutno nerazvezljivost krščanskega zakona, pristojnost razsojanja o vseh zakonsko-pravnih vprašanjih, vključno z zakonskimi (ločitvenimi) spori, pa dodelil izključno katoliški cerkvi.⁹ V skladu z dekretom Tametsi so bila v katoliških deželah za spore v zakonskih zadevah pristojna cerkvena škofijska sodišča (konsistoriji), ki so razsojala o nematerialni plati zakonskih zadev.¹⁰ V zadnji instanci pa je imela odločilno besedo rimska rota kot redno sodišče svete stolice.¹¹

V katoliških deželah je proces državne penetracije v institut zakonske zveze dobil novih impulzov bistveno kasneje. V Habsburški monarhiji je začela država nekoliko bolj posegati v institut zakonske zveze in izključne sodne pristojnosti cerkve v zakonskopravnih zadevah sredi 18. stoletja.¹² Marija Terezija, ki je z vrsto dekretov v petdesetih in šestdesetih letih poskušala predvsem liberalizirati sklepanje porok,¹³ je uvedla nekaj državnih oviralnih zadržkov, ki so bili v nasprotju z določili tridentinskega koncila. Tako je npr. 12. aprila 1753 v nasprotju s kanonskim pravom za veljavno sklenitev zaroke in zakonske zveze uvedla pogoj polnoletnosti (24 let) oz. dovoljenje staršev ali skrbnikov.¹⁴ V inergence katoliške cerkve pa je posegla tudi na področju podeljevanja poročnih spregledov (*dispenz*), ki je bilo dotlej v izključni pristojnosti cerkve oz. svetega sedeža.¹⁵ Z dekretoma z dne 27. septembra 1777 in 23. januarja 1778 je pod kaznijo prepovedala direktne prošnje za spregled poročnih zadržkov v Rimu. Vsak avstrijski podanik, ne glede na stan, se je moral najprej obrniti na svojega rednega ordinarija, ki je presodil, ali se je za spregled treba obrniti na sveti sedež.¹⁶

Odločilen korak k »prisvojitvi« državnih pristojnosti nad institutom zakonske zveze je storil cesar Jožef II. Že v drugem letu svoje samostojne vladavine (25. oktobra 1781) je »svojim« (nad)škofom ukazal, da v vseh kanonskih poročnih zadržkih – tudi tistih, ki so bili

⁷ Prve spremembe dekreta Tametsi je prinesel šele 2. 8. 1907 izdani dekret *Ne temere*, ki je začel veljati na velikonočno nedeljo leta 1908. Prim.: A. J., *Sprememba zakonskega prava vsled odloka 'Ne temere'*, v: *Voditelj v bogoslovnih vedah*, XI., 1908, str. 42–51.

⁸ T. i. »skrivne poroke« (*matrimonia clandestina*), sprva vse poroke brez sodelovanja cerkve, od razglasitve dekreta Tametsi pa v netridentinski obliki sklenjene poroke, so veljale le na območjih, kjer sklepi tridentinskega koncila niso bili razglašeni oz. na območjih, za katera je bil razglašen poseben papežev izrek. Razlikovanje se je ohranilo do uveljavitve dekreta *Ne temere* 1907; prim.: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 253, 414; Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 389; France Kosec, *Katoliško zakonsko pravo z ozirom na državne avstrijske postavbe*, Ljubljana 1894, str. 147–149; A. J., *Sprememba zakonskega prava*, str. 47–51.

⁹ V 24. seji tridentinskega koncila so med drugim sprejeli naslednje kanone: »Si quis dixerit: matriominum non esse vere et proprie unum ex septem legis evangelicae Sacramentis a Christo Domino institutum, sed ab hominibus in ecclesia inventum, neque gratiam conferre, anathema sit.« (kan. 1). »Si quis dixerit, ecclesiam non potuisse constituere impedimenta matrimonium dirimentia vel in iis constituendis erasse, anathema sit« (kan. 4). »Si quis dixerit, causas matrimoniales non spectare ad iudices ecclesiasticos, anathema sit« (kan. 12). Prim. Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. I.

¹⁰ Prim.: Dušan Kos, *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah. Tržaška afera Gallenberg 1740*, Knjižnica Annales 37, Koper 2004, str. 211–213, 216–217, 222–223.

¹¹ O zgodovini in pristojnostih rimske rote prim.: Alojzij Odar, *Sodbe rimske rote v zakonskih pravnih, Ljubljana 1934*.

¹² Tu velja opozoriti na Kosovo ugotovitev, da lahko opazimo »vpletanje posvetnih sodišč v zadeve, ki bi po logiki sodile le na cerkvena (npr. incest, zapustitev zakonca, prešuštvo, sodomija, bigamija, prelomitev zaroke itd.)«, že od 16. stoletja naprej. Kos, *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah*, str. 229.

¹³ Prim.: Vlado Valenčič, *O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma*, v: *ZČ XXII*, 1968, str. 237–240.

¹⁴ Eduard Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, Leipzig 1876, str. 17–18; Werner Ogris, *Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit. Verlöbnis, Heirat, Verlassenschaft*, Wien-Köln-Weimar 1999, str. 16–18.

¹⁵ Thomas Dolliner, *Handbuch des in Oesterreich geltenden Eherechts*, Wien 1818, Band II, str. 12–13.

¹⁶ Dolliner, *Handbuch*, II., str. 14; Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 151.

v izključni pristojnosti svetega očeta – sami izrekajo spreglede na podlagi jure proprio.¹⁷ V skladu s tem so bili dušni pastirji pred sklenitvijo poroke dolžni upoštevati le tiste spreglede zadržkov, ki so bili podeljeni od pristojnega škofa.¹⁸ Od placeta na dispenze ni odstopil niti po »posredovanju« papeža Pija VI., ki ga je spomladi 1782 obiskal na Dunaju.¹⁹ Z novima dekretoma iz 11. in 30. maja 1782 je Jožef II. vlogo Rima pri podeljevanju poročnih dispenz še dodatno omejil. Odslej je bilo treba zahtevo za spregled najprej javiti deželno knežjim oblastem. Šele ko so slednje odobrile vlogo, se je lahko prosilec obrnil na svojega škofa, potem pa se je ta – če je bilo nujno – lahko obrnil na sveti sedež. O spregledu poročnega zadržka je moral škof obvezno obvestiti proslilčevega župnika.²⁰

Le nekaj mesecev zatem je Jožef II. posegel v institut zaroke, ki je dotlej veljala skoraj toliko kot prava poroka in jo je bilo izjemno težko razveljaviti. S patentom z dne 30. avgusta 1782 je ukinil njeno obvezujočo moč.²¹ V patentu je med drugim poudaril, da zaroka ni koristna ne za državo in ne za »zasebnike«, saj da vodi v sklepanje škodljivih porok na silo. Odslej je bilo mogoče zaroko razdreti tudi v primeru, če je bila zaročenka noseča.²² 16. januarja 1783 je sledila razglasitev celovitega poročnega patenta, s katerim je institut zakonske zveze (po mnenju katoliške cerkve) »ponižal« v navadno civilno pogodbo in ga podredil jurisdikciji civilnih sodišč.²³ V tem smislu je bil patent resnično »mejnik v zgodovini odnosov med državo in cerkvijo«.²⁴

Jožefinski poročni patent

Z jožefinskim poročnim patentom z dne 16. januarja 1783, ki je potegnil ostro ločnico med sakralnim in posvetnim aspektom zakona, je absolutistična država želela zakonske zadeve urediti tako, da bi bile v skladu z načelom blaginje podanikov.²⁵ Poročni patent, ki je sprva veljal le v čeških in nemških dednih deželah (6. marca 1786 pa so njegovo veljavnost razširili tudi na Ogrsko),²⁶ je pod očitnim vplivom galikanizma izhajal iz načela o dvojni naravi zakonske zveze. Na podlagi stališča, da dobi zakonska zveza kot »naravna pogodba« (contractus naturalis) značaj zakramenta šele po cerkveni blagoslovitvi,²⁷ je institut

¹⁷ Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 151; prim. tudi: Elisabeth Kovács, *Beziehung von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert*, v: *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Hrg. Erich Zöllner, Wien 1983, str. 45.

¹⁸ Dolliner, *Handbuch*, II., str. 14–15.

¹⁹ Karl Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich. Geisteshaltung, Politik, Kultur*, Wien-München 1955, str. 47–48.

²⁰ Dolliner, *Handbuch*, II., str. 17–18; Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 151; prim. tudi: Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 47.

²¹ Ogris, *Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit*, str. 80–82.

²² *Ibidem*.

²³ Na splošno o tem: Johannes Mühlsteiger, *Der Geist des josephinischen Eherechtes (Forschungen zur Kirchengeschichte Österreichs 5)*, Wien-München 1967.

²⁴ Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 20.

²⁵ »Denn die Ehen sind die Pflanzschulen des Staates, von ihrem Daseyn hängt die Fortdauer, von ihrer guten oder schlechten Einrichtung die Bevölkerung und Macht des Staates, die Erziehung der Kinder, die Brauchbarkeit und Rechtschaffenheit der Staatsbürger, mithin ein großer Theil der öffentlichen Sicherheit und Wohlfahrt ab.« Prim.: Thomas Dolliner, *Handbuch des in Oesterrich geltenden Eherechts*, Wien 1813, Band I., str. 36.

²⁶ Po smrti Jožefa II. leta 1790 so ga seveda takoj preklicali; prim.: Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 19.

²⁷ Ferdinand Maaß, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1790*, III. Band. *Das Werk des Hofrats Heinke 1768–1790*, Wien-München 1956, str. 102; Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 15–16; Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve*, str. 391.

zakonske zveze v celoti podredil državi regulaciji.²⁸ Sklepanje porok je še vedno ostalo »v pristojnosti cerkve«, toda cerkev je morala pri tem upoštevati izključno državno pravo (določila patenta).²⁹

Patent, ki je bil zasnovan konfesionalno (vseboval je posebna določila za »nekatoliške kristjane«),³⁰ je glede večinskega katoliškega prebivalstva v največji možni meri upošteval načela kanonskega prava.³¹ Toda ker je – v skladu s prejšnjimi predpisi – uvajal državni nadzor nad podeljevanjem poročnih dispenz³² in ni priznaval nekaterih cerkvenih poročnih zadržkov, hkrati pa je v nasprotju z določili tridentinskega koncila uvedel kopico novih državnih zadržkov in spore v zakonskih zadevah dodelil pristojnosti civilnih sodišč, je naletel na odpor v vrstah avstrijskega episkopata in samega svetega očeta.

Za rimokatoliško cerkev je bila sporen že teološko-juridični temelj poročnega patenta. Člani kompilacijske dvorne komisije (Kompilationshofkommission), pododdelka vrhovnega sodišča (Oberste Justizstelle), ki so pripravili zakon, so namreč izhajali iz – za katoliško cerkev nesprejemljive – podmene, »češ da se pri zakonu da ločiti zakonska pogodba od zakramenta«, pri čemer naj bo prva – kakor vse druge civilne pogodbe – v pristojnosti države, cerkev pa naj ima zgolj pravico, da tej pogodbi s »svojim blagoslovom vtisne zakramentalni značaj«.³³ V skladu s tem so menili, »daß das Sakrament der Ehe nur dann zum Ehevertrag hinzukommen könne, wenn dieser gültig sei.«³⁴ »Weil aber der eheliche Kontrakt als bürgerlicher Vertrag der Autorität und den Gesetzen des Staates unterstand, so war diesem damit auch die Verwaltung des Ehesakramentes überantwortet, da er in letzter Instanz darüber zu entscheiden hatte, ob die Brautleute dieses Sakrament sich wechselseitig spenden und dasselbe empfangen können.«³⁵ V skladu s to teorijo naj bi smisel izgubili cerkveni (kanonski) poročni zadržki. Dvorni svetnik Heinke jih je smatral za *leges civiles*, »weil sie nur den Kontrakt der Ehe verhindern oder annulliren, ohne daß noch ad rationem sacramenti der geringste Bezug unterwalte, da alsdann erst der Ehestand das Sacrament erhält, wenn der vorhergegangene an sich gültige Ehe-Contract nach Vorschrift der Kirche vollzogen wird.«³⁶ V končni konsekvenci je to pomenilo, da škofje nimajo pravice podeljevati »spregledov« (dispenz)

²⁸ Prvi člen patenta se je glasil: »Die Ehe als ein bürgerlicher Vertrag, die daraus fließenden, und den Vertrag errichtenden gegeneinander zu stehenden bürgerlichen Gerechtsame und Verbindlichkeiten erhalten ihre Wesenheit, Kraft und Bestimmung ganz und allein von den landesfürstlichen Gesetzen. Daher gehört die Entscheidung der hierüber entstehenden Streitigkeiten für die landesfürstlichen Gerichtsstellen«. Prim.: [Joseph Kropatschek], Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. ergangenen Gesetze und Verordnungen, Wien 1785, Band II., str. 149, §. 1; prim. tudi: Gernot Kocher, Rechtsverständnis und Rechtsreformen im aufgeklärten Absolutismus Österreichs, v: Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus, Hrsg. Von Erich Zöllner, Wien 1983, str. 68; Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 415; Lorenz Mikoletzky, Kaiser Joseph II. Herrscher zwischen den Zeiten, Göttingen-Zürich 1990, str. 69.

²⁹ Ogris, Mozart im Familien- und Erbrecht seiner Zeit, str. 83.

³⁰ Peter Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IV. Die Konfessionen, Wien 1985, str. 10, in v op. 25 navedena literatura; Karl Vocelka, Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868, Wien 1978, str. 23.

³¹ Kušej, Cerkveno pravo katoliške cerkve, str. 391.

³² §. 16 jožefinskega poročnega patenta je glede dispenc določal: »Wofern jedoch in irgend einem besondern Falle sehr wichtige Ursache vorhanden wären, welche eine Ehe zwischen Personen rätlich machen, deren Verwandtschaft oder Schwägerschaft die Verbindung hindert, dann muß der Fall allzeit vorläufig Uns angezeigt, und nur erst nach von Uns erhaltener Erlaubniß mag sich weiter darüber an das geistliche Gericht gewendet werden...« Dolliner, Handbuch II, str. 17.

³³ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, v: Čas 1912, str. 9.

³⁴ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 102.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Maaß, Der Josephinismus, III., str. 103.

kanoničnih poročnih zadržkov iz oblasti, ki jim gre neposredno od Boga, ampak le kot zastopniki države, v imenu deželnega kneza.³⁷

Razlikovanje med poroko kot civilno pogodbo in poroko kot zakramentom je bilo v popolnem nasprotju z naukom katoliške cerkve. Papež Pij VI. je v pismu škofu Mottoli 16. septembra 1788 realno razlikovanje med poročno pogodbo in zakramentom označil za zmotno.³⁸ Cerkev je že od srednjega veka naprej učila, da je poroka sama po sebi zakrament, zato se ji je zdel Jožefov poročni patent v celoti sporen. Še zlasti nesprejemljiv pa se ji je zdel državni poseg na področje poročnih zadržkov. Zahteva, da škofje – ob vednosti državnih oblasti – podeljujejo tudi dispenze tistih poročnih zadržkov (*impedimentum matrimonii*), ki so bili prej rezervirani za svetega očeta (*reservatum pontificium*), pa uvedba vrste državnih in neupoštevanje nekaterih starih cerkvenih poročnih zadržkov, so v vrstah avstrijske cerkve sprožili silovit odpor.³⁹ Ker se je v praksi še vedno dogajalo, da so župniki od mladoporočencev zahtevali spregled tega ali onega cerkvenega zadržka, ki ga poročni patent ni priznaval, je Jožef II. z dekretom z dne 4. septembra 1783 od dušnih pastirjev še enkrat zahteval, da se pri dispensih dosledno držijo določil poročnega patenta.⁴⁰ Za cerkvene poročne zadržke, ki niso bili vsebovani v poročnem patentu, pridobitev spregleda ni bila več potrebna. Takšno stališče je zagovarjal tudi apelacijski sodnik von Horten, ki je leta 1785 na Dunaju izdal knjigo z naslovom *Ist es wahr, daß die k. k. Verordnungen in Ehesachen dem Sakrament entgegen stehen?*⁴¹

Avstrijski škofje se s poročnim patentom niso želeli sprijazniti, toda cesar in njegovi svetovalci so bili neizprosni. Nezadovoljne škofove, ki so skušali s pastirskimi pismi svojim duhovnikom in vernikom sugerirati, češ da kanonska določila o zakonski zvezi še vedno veljajo, so oblasti onemogočile. Tako npr. dvorni svetnik Heinke osnutku pastirskega pisma lavantinskega škofa ni hotel dati državnega placeta.⁴² Ker pa so se nekateri škofje na duhovščino in vernike obrnili s pastirskimi pismi brez cesarskega placeta, je Jožef II. (1784) pooblastil češko-avstrijsko dvorno pisarno, da skrbno nadzoruje izvajanje državnega poročnega patenta, škofom v nemških dednih deželah pa je ukazal, »daß sich in Zukunft keiner mehr anmaßen solle, allgemeine Belehrungen, Anweisungen oder Anordnungen oder wie immer gearthete Schriften, in was für ein Format selbe eingekleidet seyn, an ihre Pfarrer und Seelsorger schriftlich oder in Druck ergehen zu lassen, wo nicht vorläufig der ganze Inhalt der Landes Stelle zur Einsicht vorgelegt und die Erlaubnis der diesfälligen Erlassung eingehollet worden...«⁴³

Toda odpora avstrijskega episkopata in svetega sedeža niso izničili le represivni ukrepi.⁴⁴ Veliko pomembnejša je bila ustna obljuba, ki jo je Jožef II. dal kardinalu Migazziju, ko ga je ta prosil za dovoljenje, da se v nasprotju z določili poročnega patenta obrne za spregled nekega poročnega zadržka na sveti sedež. Jožef II. je njegovi prošnji ugodil in mu zagotovil, da bo tako tudi v bodoče, saj da ima državni zakon pred očmi le civilne (državlanske) nasledke

³⁷ Ibidem.

³⁸ To naziranje je papež Pij VI. (1779–1799) obsodil tudi z bulo *Auctorem fidei* (28. 8. 1794), s katero je nastopil proti nekaterim sklepom Pistojske sinode iz leta 1788. Prim.: Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 17.

³⁹ Maaß, *Der Josephinismus*, III., str. 103–104.

⁴⁰ Dolliner, *Handbuch*, II., str. 21–22. V naslednjih dveh letih je cesar izdal več ukazov, ki so se dotikali posamičnih cerkvenih zadržkov.

⁴¹ Dolliner, *Handbuch*, II., str. 21.

⁴² Maaß, *Der Josephinismus*, III., str. 105.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Kljubovalnim dušnim pastirjem, kot npr. dunajskemu nadškofu in kardinalu Migazziju, je cesar na predlog kompilacijske komisije zagrozil celo z visokimi denarnimi kaznimi. Prim.: Maaß, *Der Josephinismus*, III., str. 106–107.

zakonske zveze.⁴⁵ (Načeloma naj bi dispenze za izključno cerkvene zadržke podeljevale cerkvene oblasti, medtem ko naj bi bile deželnoknežje oblasti pristojne za spreglede državnih zadržkov. Za zadržke, ki so bili »skupni«, se je bilo treba obrniti tako na cerkvene kot posvetne oblasti.) Kardinal Migazzi in papeški nuncij sta cesarjevo obljubo razumela kot avtentično in zavezujočo izjavo, ki je cesar ne bo mogel preklicati. S tem pa je bila avstrijskemu episkopatu in rimski kuriji dana možnost, da v bodoče jožefinski poročni patent tolerira ali vsaj ignorira. Prav zaradi cesarjevega ustnega zagotovila kardinalu Migazziju rimska kurija zoper določila poročnega patenta ni vložila formalnega protesta.⁴⁶

Cesar Jožef II. je pred zahtevami avstrijskega episkopata nekoliko popustil tudi pri vprašanju mešanih zakonov (med katoliki in »nekatoliškimi kristjani«). Poročni patent, ki je v §. 36 priznaval nerazvezljivost katoliških zakonov, v §. 50 pa je dovoljeval – pod določenimi pogoji – razvezo zakonov nekatoliških kristjanov, so 2. julija 1788 dopolnili z določilom, ki je nekatoliškim zakoncem dajal pravico do razveze zakona (in ponovne poroke) tudi v primeru, ko je eden izmed zakoncev po poroki prestopil v katoliško cerkev.⁴⁷ Odlok, ki je bil v nasprotju s cerkvenim zadržkom katolištva, je takoj naletel na odločno nasprotovanje avstrijskih škofov. Njihove pomisleke je v pismu cesarju (25. septembra 1788) strnil st. pöltenški škof Heinrich Kerens, ki je cesarja poučil, da je za katoliško cerkev zakon zakrament in kot tak nerazvezljiv. Cesar je njegovo pismo 15. novembra 1788 posredoval duhovniški dvorni komisiji, ki je menila, da so škofova stališča napačna.⁴⁸ Po Heinkejevem mnenju za ponovno poroko dveh pravilno razvezanih protestantov ne more biti ovir, četudi je eden izmed njiju po poroki prestopil v katoliško cerkev. Kajti: »Ausser der katholischen Kirche kann der Vertrag kein Sakrament seyn, weil Akatholiken solches weder empfangen können noch wollen, sondern es bleibt bloß bürgerliche, der Landesregierung allein unterliegende Handlung, wie jeder anderer Zivilkontrakt.«⁴⁹ Ker katoliška cerkev nima oblasti nad drugače verujočimi in sama ne more spreminjati civilnih pogodb, ki so v pristojnosti deželnoknežje oblasti, naj bi tudi v primeru prestopa enega izmed zakoncev v katolištvo razvezljivost ostala bistvena zakonska in pogodbeno značilnost zakonske zveze.⁵⁰

Toda tokrat Jožef II. ni upošteval mnenja duhovne dvorne komisije in Heinkeja. Zaradi protesta, ki ga je 11. februarja 1789 zoper dvorni odlok nanj naslovil papeški nuncij Caprara, je končno popustil in zaplet rešil z delno ugoditvijo zahtevam katoliške cerkve. Z dvornim dekretom z dne 15. aprila 1789 je – ne da bi preklical patent z 2. julija 1788 – vse deželne in cerkvene organe obvestil, da »daß diesem Geseze bis auf weitere Anordnung die Kraft benommen sey und alles in statu quo verbleibe.«⁵¹

Določila Jožefovega poročnega patenta, ki so skupaj z judovskim poročnim patentom z dne 3. maja 1785 v skoraj nespremenjeni obliki prišla v prvi del jožefinske kodifikacije civilnega prava iz leta 1786,⁵² so ostala v veljavi tudi v času vladavine Leopolda II.⁵³ Do bistvenih spre-

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Maaß, *Der Josephinismus*, III., str. 108; prim. tudi: *Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Eherechtes* (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905), Wien 1905, (dalje: *Enquete*), str. 102.

⁴⁸ Maaß, *Der Josephinismus*, III., str. 109.

⁴⁹ Maaß, *Der Josephinismus*, III., str. 110.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Maaß, III., str. 118–119; *Enquete*, str. 102–103.

⁵² Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 11; Dolliner, *Handbuch*, II., str. 23; Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 24.

⁵³ Nova kompilacijska komisija, ki ji je Leopold II. naložil presojo jožefinske (poročne) zakonodaje, se je v celoti strinjala z obstoječim poročnim patentom. Zato je njegovo veljavnost cesar še enkrat potrdil z dvornim dekretom z dne 6. 9. 1791. Prim.: Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 25.

memb poročnega prava pa ni prišlo niti po nastopu vlade cesarja Franca II. (1792). Rimokatoliška cerkev je sicer na cesarja vztrajno naslavljala pritožbe z zahtevami po reviziji obstoječe poročne zakonodaje, toda Franc II. in njegovi jožefinsko usmerjeni svetovalci niso bili pripravljeni na bistvene spremembe. Med člani leta 1794 ustanovljene dvorne komisije za justične zakonske zadeve (Hofkommission in Justizgesetzsachen), ki je pod vodstvom dvornega svetnika in ravnatelja pravne fakultete Franza pl. Zeillerja (1751–1828) pripravljala besedilo občega državljankega zakonika (ODZ),⁵⁴ so sprva prevladovala »cerkvi sovražna« stališča. »Praosnutek« ODZ je npr. dajal pravico podeljevanja pregledov cerkvenopravnih poročnih zadržkov izključno političnim oblastem. V razpravah glede razvezljivosti katoliških zakonov pa so člani komisije dolgo časa zagovarjali stališče, da je zakon izključno civilna pogodba, ki da jo je možno razdreti kot vsako drugo.⁵⁵ (V skladu s tem so se mnogi zavzemali za ponovno uveljavitev Jožefovega patenta z dne 2. julija 1788 glede razvezljivosti mešanih zakonov).⁵⁶ Toda iz strahu pred morebitnim »teološkim bojem« so v komisiji na koncu prevladala cerkvi prijaznejša stališča. Tako poročno pravo, vsebovano v drugem poglavju leta 1811 izdanega ODZ,⁵⁷ ni vsebovalo nekaterih za cerkev najbolj spornih rešitev.⁵⁸

Francoski model

Jožefinski poseg v institut zakonske zveze, ki je bil od časa protireformacije trdno v rokah katoliške cerkve, je bil bistveno milejši kot v revolucionarni Franciji. Z liberalno francosko ustavo iz leta 1791, ki je sekularizirala zakonsko zvezo (sedmi člen ustave se je glasil: »Odslej se smatra zakon za zgolj civilnopravno pogodbo«),⁵⁹ je namesto katoliške cerkve postala glavna avtoriteta v »družinskih zadevah« država. Radikalen prelom s prejšnjim stanjem se ni kazal samo pri uvedbi obvezne civilne poroke,⁶⁰ ampak zlasti pri institutu ločitve, ki je bil logična posledica liberalnih idej, vsebovanih v ustavi. Dne 20. septembra 1792 je namreč izšel zakon o ločitvah, ki je dopuščal razvezo zakona v sedmih primerih: duševne bolezni, obsodbe enega izmed zakoncev na nečastno kazen oz. izgubo državljanke časti, zločina, brutalnosti ali resnih poškodb partnerja, najmanj dveletne ločitve od partnerja, notorične razuzdanosti, najmanj petletnega izginotja brez sledi oz. emigracije.⁶¹ Poleg omenjenih primerov sta se lahko zakonca v prvih štirih mesecih zakona (po šestmesečnem poskusu sprave)

⁵⁴ Franz Zeiller, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer des Österreichischen Monarchie*, 4. Bände, Wien und Triest 1811–1813; Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853.

⁵⁵ Enquete, str. 99.

⁵⁶ Enquete, str. 103.

⁵⁷ V delu ODZ, ki se je dotikal ženitnega prava, je Zeiller v veliki meri upošteval stališča znamenitega slovenskega pravnika Tomaža Dolinarja/Thomas Dollinerja (1760–1839), od leta 1805 profesorja za cerkveno pravo na dunajski pravni fakulteti, ki sicer formalno ni bil član omenjene komisije. Prim.: E. Volčič, Tomaž Dolinar, v: *Slovenski pravnik*, 1905, str. 45–46; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 394.

⁵⁸ Čeprav se je ODZ v bistvenih točkah skladal s kanonskim pravom, je bil hkrati tudi reakcija na jožefinizem. To je prišlo še do posebnega izraza pri ureditvi vprašanja poročnih dispenz. Prim.: Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 26.

⁵⁹ Lynn Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, v: *Geschichte des privaten Lebens* 4. Von der Revolution zum Großen Krieg, Hrsg. von Philippe Ariès und Georges Duby, Augsburg 2000, str. 35.

⁶⁰ O uvedbi obvezne civilne poroke so v Avstriji razmišljali že leto dni po razglasitvi jožefinskega poročnega patenta leta 1783, toda na koncu se iz oportunistnih razlogov zanjo niso odločili. Prim.: Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 23.

⁶¹ Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 35; Morus (Richard Lewinsohn), *Zgodovina seksualnosti*, Ljubljana 1961, str. 232.

razvezala tudi zaradi »nezdružljivosti temperamentov« ali »značajev«. Po preteku enega leta se je lahko vsak ločenec znova poročil.

Posledica nove liberalne zakonodaje je bil porast razvez zakonov. V letih 1792–1803 so v Franciji našli kar 30.000 ločitev, kar je bila prava »revolucija« v primerjavi s prejšnjim stanjem.⁶² Novo možnost razveze so bolj kot moški »izkoristile« ženske (postopek za razvezo je sprožilo trikrat več žensk kot moških), ki so z zakonom dobile priložnost za »osvoboditev«. ⁶³ Toda število razvez vseeno ni bilo tako visoko, kot so napovedovali pesimisti. »Prvih petnajst mesecev po razglasitvi novega zakona so registrirali v Parizu komaj šest tisoč razvez.«⁶⁴ »Vse kaže, da jim tega ni preprečevala samo tradicija. Prepričani revolucionarji niso marali tvegati govoric, češ da so libertini. Četudi zakon – kot je dejal pariški vrhovni državni pravdnik Chaumette – zdaj ni bil več 'ne jarem in ne veriga', se je vlada še vedno zavzemala za zakonsko skupnost državljanov. Med novimi državnimi prazniki je bil tudi 'dan zakoncev'. Družina naj bi bila temelj države, in komur se je zdelo potrebno, da bi se dal razvezati, ta naj bi se kar najhitreje znova poročil, zakaj vodnikom revolucionarne Francije je bilo do prirastka še več kot državnikom starega režima.«⁶⁵ Čeprav je navadnim sankilotom in »besnim«, še bolj pa pripadnikom ljudskega gibanja »svobodna zveza« (union libre) pomenila živeti skupaj brez predsodkov preteklosti, je tudi v sankilotskem gibanju veljala »določena strogost in celo merica puritanizma«. Povprečen revolucijski par je bil sicer napreden, vendar legaliziran zakonski par.⁶⁶

Po razglasitvi Napoleonovega civilnega zakonika (1804), ki je skrčil število razlogov za razvezo na tri⁶⁷ in tudi pri ločitvah okrepil pravice moških,⁶⁸ je število razvez začelo upadati. V Lyonu, kjer so v letih 1792–1806 v povprečju našli 87 razvez zakonov letno, je bilo v letih 1805–06 le še 7 razvez letno.⁶⁹ Po letu 1816, ko je francoski parlament ukinil liberalna določila glede razvez, pa so se razmere spet približale stanju pred revolucijo.⁷⁰

S 1. januarjem 1812, ko je Code Napoleon začel veljati na območju Ilirskih provinc, se je tudi na delu slovenskega ozemlja uveljavila obvezna civilna poroka. Predporočni postopek se je precej razlikoval od tradicionalnega cerkvenega. Za veljavno sklenitev poroke sta bila potrebna le dva oklica (»javna razgласa«), ki so ju – v razmiku enega tedna – nabili na oglasno desko občinskega urada. Pri poroki so bile potrebne štiri priče, ki so se morale na koncu poročnega obreda podpisati v poročno knjigo. (Če so bile nepismene, jih je »podpisal« prisotni uradnik). Poroki so morali obvezno prisostvovati starši mladoporočencev, ki so morali dati pristanek k poroki, četudi sta bila ženin in nevesta polnoletna.⁷¹

⁶² Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 36.

⁶³ Goody, *Evropska družina*, str. 114.

⁶⁴ Morus, *Zgodovina seksualnosti*, str. 232–233.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Michel Vovelle, *Kratka zgodovina francoske revolucije. Družbena gibanja in prelom mentalitet*, Ljubljana 1989, str. 108.

⁶⁷ Blasius, *Scheidung und Scheidungsrecht*, str. 341; Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 35–36. Šesti paragraf Code civil je dopuščal razvezo zakona le v primeru kaznovanja zaradi zločina oz. kaznovanja na nečastno kazen (izguba državljanske časti), brutalnosti in prešuštva. Dosega sporazumne razveze je bila precej otežkočena: moški je moral biti star najmanj 25 let in žena med 21 in 25 let, zakonca pa sta morala biti poročena najmanj 2 in ne več kot 20 let. Poleg tega je bilo za razvezo potrebno dovoljenje staršev.

⁶⁸ Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 36. Medtem ko se je lahko mož v primeru ženine nezvestobe takoj razvezal, je lahko žena pravico do razveze izrabila le v primeru, ko je mož domov pripeljal svojo konkubino. Pri prešuštvu je bila ženi zagrožena kazen do dveh let zapora, medtem ko prešuštvo moškega ni bilo kazensko sankcionirano.

⁶⁹ Hunt, *Französische Revolution und privates Leben*, str. 36.

⁷⁰ Ibidem; prim. tudi: 200 ans de Code civil, ur. J. Bouineau in J. Roux, Paris 2004, str. 100–101.

⁷¹ Prim.: Konrad Črnologar, *Die Ziviltirungen unter der französischen Herrschaft*, v: *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 1904, str. 14–19.

»Bodoča zakonca« (»der künftige Gatte« ter »die künftige Gattin«) sta civilno poroko sklenila na občinskem uradu. Župan (mair) ali pristojni uradnik, zadolžen za sklepanje porok, jima je moral najprej prebrati šesto poglavje petega dela Napoleonovega civilnega zakonika, nato pa vsakega od njiju vprašati, ali res želi vstopiti v zakon z drugim. Po odgovoru obeh »bodočih zakoncev« z »da« je matičar »v imenu zakona« končno razglasil, da sta »z zakonom združena« (»durch die Ehe verbunden«). Zatem so »sklenitev zakona« vpisali v civilni poročni register, ki so ga morali podpisati tudi priče in uradnik.⁷²

»Poroka pod hruško« ali »poroka po cigansko«, kot so tedaj nekoliko hudomušno označevali civilne poroke, je pri prebivalstvu naletela na odpor in posmehovanje.⁷³ Iz ohranjene civilne poročne matične knjige (Civilstands-Register) mairije Šmarje (Sap) bi morda lahko sklepali, da je zaradi tega prišlo do padca števila sklenjenih zakonskih zvez. Medtem ko je bilo med januarjem in septembrom 1812 pred lokalnim šmarskim župnikom sklenjenih kar 14 porok, so v civilni poročni register po 30. septembru 1812, ko so začeli določila Napoleonovega civilnega zakonika izvajati v praksi, vpisali le štiri civilne poroke.⁷⁴ Seveda so si mladoporočenci po sklenjeni civilni poroki pridobili tudi blagoslov lokalnega župnika, saj drugače poroke niso imeli za veljavne. Toda naknadni cerkveni poročni obred se je smel zgoditi le »na tiho in brez večjih svečanosti«. »Ko sta prišla ženin in nevesta k izpraševanju, ju je smel župnik le 'skromno' povprašati, če ne nasprotuje zakonski zvezi kateri izmed 12 kanoničnih zadržkov. V treh cerkvenih oklicih pa se je moralo omeniti, da sta se ženin in nevesta oglasila že tudi pri deželski gosposki in opravila tam to, kar veleva zakon.«⁷⁵ Po odhodu Francozov se je hitro uveljavilo staro stanje. Guverner Lattermann je že 9. decembra 1813 ukazal, da se morajo vsi, ki so se v času francoskega medvladja poročili zgolj civilno, naknadno poročiti še cerkveno.⁷⁶ S 1. majem 1815 pa je tudi na Kranjskem in v beljaškem okrožju začel veljati avstrijski ODZ.⁷⁷ Ob njegovi razglasitvi je avstrijska vlada izjavila, »da priznava veljavnost zakonskih zvez, ki so bile po dotedanjih postavah pravilno sklenjene. Pripomnila pa je, da pričakuje, da so verniki ob tem važnem koraku življenja že zadostili tudi dolžnosti svoje vere in vesti, ali pa da bodo to vsak naknadno izpolnili.«⁷⁸ Hkrati so oblasti priznale tudi vse v francoskem času izvršene razveze in ločitve zakonov. Zahteve za ločitev zakona, ki so bile šele pred sodiščem, pa naj bi obravnavali v skladu z določili ODZ.⁷⁹

⁷² Črnologar, *Die Ziviltrauungen unter der französischen Herrschaft*, str. 17.

⁷³ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1928–1938, str. 144.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 257–258. Lattermann je v ukazu z zadovoljstvom ugotavljal, »de vsak se je navukov nashe vere dershal, de po sakonu pred deshelsko oblastjo je tudi shel pred svojiga Duhovna, in je prejél zerkveno posvezhenje svoje sakonske svése: vendar je po oblasti, k' nam je isrozhena, de bodo vse pomote sanaprej na stran djane, vsim sploh to postavo naprej pishemo, de sakon bo she li potlej véšal, ino vélal, ino sa popolnim terden sposnan, k' ga bo Duhoven posvetil, ino k' bo pred njim lastnost praviga Sakramenta dosežel.«

⁷⁷ Na območju nekdanjih Ilirskih provinc so ODZ uvedli postopoma. S 1. 5. 1815 je začel veljati na Kranjskem in v beljaškem okrožju, 1. 7. 1815 na severnem Tirolskem, v Vorarlbergu in Trstu, 1. 10. 1815 v Gorici, Istri, na Reki in južnem Tirolskem, 1. 1. 1816 v Dalmaciji in 1. 10. 1816 na dalmatinskih otokih. Rittner, *Oesterreichisches Ehe-recht*, str. 33; prim. tudi: *Ehevorschriften, Eine Sammlung der staatlichen Gesetze, Verordnungen und Normalerlässe auf den Gebiete des österreichischen Ehe-rechtes*, Wien 1891, str. 1.

⁷⁸ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 258.

⁷⁹ Ibidem.

Obči državljanski zakonik in kanonsko pravo

ODZ, ki je stopil v veljavo s 1. januarjem 1812, je poročno pravo urejal na podlagi konfesionalnega načela, saj je vseboval posebna določila za »nekatoliške kristjane« (protestante in pravoslavce) in za Jude, ki so se glede pogojev za sklepanje porok in ločitev (ter razvez) razlikovali od določil za katolike.⁸⁰ Paragrafi, ki so urejali poročno pravo večinskega katoliškega prebivalstva, pa so v največji možni meri sledili načelom kanonskega prava.⁸¹ Čeprav se je Josipu Grudnu avstrijsko poročno pravo zdelo le »medel snimek cerkvenega prava« (1912),⁸² je na začetku dvajsetih let 20. stoletja Anton Lapajne upravičeno ugotavljal, da se je pri njegovi pripravi »zakonodavec držal preveč cerkvene in premalo lastne sistematike«.⁸³

Ob uveljavitvi vrste posebnih državnih oviralnih zadržkov, t. j. zadržkov, ki zakon zaradi »državnih učinkov storé neveljavnim, ne gledé na to, da bi bil zakon po cerkveni postavi veljaven«,⁸⁴ je ODZ v celoti upošteval večino bistvenih cerkvenih oviralnih zadržkov⁸⁵ za veljavno sklenitev zakonske zveze.⁸⁶ Poroke niso mogli skleniti že poročeni (zadržek zakonske vezi),⁸⁷ (krvni) sorodniki,⁸⁸ duhovniki in redovniki,⁸⁹ nedoraščeni in slaboumni,⁹⁰ prešuštniki⁹¹ ter tisti, ki bi poskušali do razveze veljavno sklenjenega zakona kot pogoja za ponovno poroko priti z umorom zakonskega tovariša.⁹² V skladu s kanonskim pravom je ODZ v celoti upošteval tudi zadržka verske različnosti⁹³ ter »skrivne poroke« (matrimonia clandestina), tj. poroke pred »nelastnim« župnikom.⁹⁴

Tudi pri presojanju veljavnosti sklenjenega zakona je bil ODZ v glavnem usklajen s kanonskim pravom. Med »razdiralnimi zadržki«, ki so lahko veljali kot razlog za razveljavitev

⁸⁰ V nadaljevanju uporabljam Cigaletov slovenski prevod ODZ: Občni državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Na Dunaji 1853.

⁸¹ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 11.

⁸² Prim.: Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, v: Čas 1912, str. 10.

⁸³ Anton Lapajne, Za odpravo pojma »zakonski zadržek«, v: Slovenski pravnik, 1926, št. 1 in 2, str. 3.

⁸⁴ Sem so sodili zlasti pogoji za sklenitev poroke mladoletnih oseb (pod 24 letom starosti), ki so za poroko potrebovale privoljenje očeta oz. skrbnika, častnikov, vojakov in vojaških obveznikov ter hudodelcev, obsojenih na kazen »naj težje ali težje ječe«, in sicer od »dneva oznanjene mu sodbe naprej, in dokler njegova kazen terpi«. Ostale državne oviralne zadržke je vseboval §. 53, ki je na splošno določal: »Pomanjkanje potrebnih dohodkov, dokazano ali občno znano slabo obnašanje, nalezljive bolezni ali namen zakona opoverajoče slabosti (hibe) tistega, s komur se hoče zakon skleniti, so pravni vzroki, privoljenje v zakon odreči.«

⁸⁵ »Zadržek oviraven je okoliščina, ki prepoveduje sklenitev zakona; ako pa se zakon vkljub oviravnemu zadržku vendarle sklene, je nedopustljiv, dasi veljaven.« Prim.: Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 85.

⁸⁶ »Pojem se je pojavil šele v 12. stoletju in sicer za one zapreke, s katerimi je cerkev omejevala sklenitve zakonov... Obsegal je izvestne osebne lastnosti in stvarne okoliščine, ki so branile osebam, ž njimi obremenjenimi ali od njih prizadetim, se veljavno poročiti po cerkvenem pravu. Pozneje se je pojem nenaravno razširil na vse bistvene zahtevke za sklepanje zakona...« Prim.: Lapajne, Za odpravo pojma »zakonski zadržek«, str. 1–2.

⁸⁷ ODZ, §. 62.

⁸⁸ ODZ, §§. 65–66.

⁸⁹ ODZ, §. 63.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ ODZ, §. 67: »Zakon med osebama, ki ste skupaj prešestvo doprinesle, ne velja. Prešestvo pa mora pred sklenjenim zakonom dokazano biti.« Franc Kosec v delu Katoliško zakonsko pravo, str. 118, navaja naslednji primer zadržka prešuštva: »... Kornelij živi prešestno z Berto, prijateljico svoje žene Julije; Julija se ne zmeni za to, ker tudi sama živi prešestno s Klavdijem. Kornelij in Julija se po sodnijskem potu ločita od mize in postelje in Kornelij nadaljuje svoje grešno življenje z Berto, kateri obljubi zakon. Čez nekaj časa umrje Julija, in Kornelij postane prost oziroma prihodnjega zakona, le ne oziroma zakona z Berto, ker mu nasprotuje zadržek prešestva.«

⁹² ODZ, §. 68.

⁹³ ODZ, §. 64. »Zakonske pogodbe med kristjani in osebami, ki niso kristjanske vere, se ne morejo veljavno skleniti.«

⁹⁴ Prim.: opombo 8.

zakonske zveze, je ODZ upošteval vse glavne zadržke cerkvenega prava. Katoliški zakon je bilo mogoče razveljaviti, če se je po poroki nedvoumno ugotovilo, da je bil eden izmed zakoncev vanj prisiljen. »Privoljenje v zakon je brez pravne moči, ako je bilo z utrjenim strahom izsiljeno. Ali je strah utrjen bil, se mora soditi po velikosti in verjetnosti nevarnosti, in po telesni in dušni kakovosti osebe, kateri se je žugalo.«⁹⁵ Privoljenje v zakon je bilo neveljavno tudi v primeru, »če ga je odpeljana, in še ne v svojo prostost postavljena oseba dala.«⁹⁶ Enako je bilo pri pomoti, kadar se je slednja »v osebi prihodnjega zakonskega družeta prigodila.«⁹⁷ V skladu s kanonskim pravom je bila razdiralni zadržek zakona tudi »trajna nezmožnost« oz. impotenca, ki jo je §. 60 ODZ definiral takole: »Neprenehljiva nezmožnost, zakonsko dolžnost opravljati, je zadržek zakona, ako je že o sklepanju zakonske pogodbe bila. Samo časna, ali taka, tudi neozdravljiva nezmožnost, ki se je še le v zakonu pripetila, ne more zakona razvezati.«

Nič manj usklajen s cerkvenim pravom ni bil ODZ glede ločitvenega prava katolikov. Medtem ko je Judom in »nekatoliškim kristjanom« dopuščal razvezo zakona (in ponovno poroko),⁹⁸ je pri katoliki dosledno upošteval zakramentalni značaj poroke: »Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebama samo s smertjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.«⁹⁹ Drugi stavek omenjenega člena je uvajal absolutni zadržek katolištva, ki je bil v kasnejših bojih za reformo poročne zakonodaje najbolj na udaru. »Drž. zak. §. 111 določuje, da je zakon za oba soproga absolutno nerazvezljiv, ako je ob času sklenitve zakona vsaj ena stranka bila katoliška, in ostane nerazvezljiv, dasiravno bi bivša katoliška stranka odpadla od katoliške vere. Ako se od dveh nekatoliških zakonskih eden vrne v katoliško cerkev, za tega zakon (ako je bil veljavno sklenjen in izvršen), ostane nerazvezljiv do smrti.«¹⁰⁰

Seveda pa je ODZ vseboval tudi nekaj rešitev, ki so bile v popolnem nasprotju z načeli kanonskega prava. Poleg »prevelikih« državnih pristojnosti pri podeljevanju spregledov (dispenz) poročnih zadržkov¹⁰¹ je bilo za cerkev sporno že to, da je ODZ pri cerkvenem zadržku sorodstva priznaval le »krvno sorodstvo« in »svaštvo«, ne pa tudi »duhovnega« sorodstva (sorodstva, ki nastane vsled krsta oz. birme),¹⁰² »postavnega sorodstva«¹⁰³ in »nespodobnega svaštva.«¹⁰⁴ Nadvse problematičen se je cerkvi zdel §. 45 ODZ, ki ni priznaval učinkov veljavno sklenjene zaroke kot oviralnega zadržka zakona s tretjo osebo in razdiralnega zadržka

⁹⁵ ODZ, §. 55.

⁹⁶ ODZ, §. 56.

⁹⁷ ODZ, §. 57. V §. 59 je bilo določeno: »Vse druge zmote zakoncev, kakor tudi vse prevare glede pričakovanih ali dogovorjenih pogojev ne nasprotujejo veljavnosti zakonske pogodbe.«

⁹⁸ »Upravičeno razlogi« za razvezo so bili: prešuštvo, poskus umora zakonskega tovariša, »hudobna zapustitev« in »nepremostljiva zopernost« (unüberwindliche Abneigung). Prim. Mikoletzky, Kaiser Joseph II., str. 69.

⁹⁹ ODZ, §. 111.

¹⁰⁰ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 107.

¹⁰¹ V resnici so vprašanje dispenz poročnih zadržkov že po Jožefovi smrti hitro »rešili« v korist cerkve. Za vse poročne zadržke, ki so bili cerkveni in državni hkrati, so se morali prosilci najprej obrniti na ordinariat in šele nato na ustrezen državni organ. V primeru, da je ordinariat spregled zavrnil, ga tudi državne oblasti niso dale. V nasprotnem primeru pa so civilne oblasti vedno potrdile odločitev ordinariata. Prim.: Rittner, Oesterreichisches Eherecht, str. 154; Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 196–197.

¹⁰² Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 133–137.

¹⁰³ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 137: »Postavno sorodstvo nastane po posinovljenju. Cerkev je ta zadržek sprejela iz rimskega državlanskega prava, ker se zdi nespodobno, da bi se moglo pozakoniti take osebe, ki med seboj živé v razmerju starišev in otrok in kot taki tudi pred postavo veljajo.«

¹⁰⁴ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 139–144. Kanonsko pravo je ločilo med »spodobnim« in »nespodobnim« svaštvom. Prvo naj bi segalo do četrtega in drugo do drugega sorodstvenega kolena. ODZ v členu 66 te razlike ni poznal. Priznaval je le svaštvo »iz veljavnega zakona«, ne glede na to, ali je bil zakon izvršen ali ne.

javne spodobnosti: »Iz zaroke ali poprejne obljube, se vzeti, v kakoršnih koli okolšinah ali pogojih naj se je dala ali prejela, ne izvira nobena pravna dolžnost, ne zakona skleniti, ne spolniti tega, kar je bilo na primerljivejši odstopa izgovorjeno.«¹⁰⁵

Z veliko nenaklonjenostjo je cerkev gledala tudi na tisto določilo ODZ, ki je dopuščalo sklepanje mešanih zakonov med katoliki in »nekatoliškimi kristjani« – ne glede na to, da se je takšna poroka lahko izvršila le pred katoliškim župnikom, ne pa pred pastorem ali popom, ki sta lahko poroki le prisostvovala.¹⁰⁶ Sporno se ji je zdelo tudi določilo §. 105, ki je dopuščalo ločitve od postelje in mize po sporazumni poti in brez preiskovanja »upravičenih« ločitvenih razlogov.¹⁰⁷ V popolnem nasprotju s cerkveno doktrino pa je bil §. 58 ODZ, ki je med razdiralne zadržke uvrščal tudi »predhodno nosečnost« zakonske družice po tretji osebi (imprægnatio sponsae a tertio). Če se je po poroki pokazalo, da je bila žena noseča z drugim, je cerkev priznavala le možnost ločitve zakoncev »od mize in postelje«, ¹⁰⁸ za ODZ pa je bila »predhodna« nosečnost razlog razveljavitve zakona: »Zakonski mož, ki svojo ženo po ženitvi že od drugega nosečo najde, more razen primerljaja v §. 121 odločnega tirjati, da se izreče, da je zakon neveljaven.«¹⁰⁹ »Ta državni zadržek je ena najnevarnejših priložnosti, zavoljo katere si cerkveno in državno zakonsko postavodajalstvo zamoreta navzkriž priti. Po cerkveni postavi bi bil prvi zakon veljaven in nerazveljiv; po državni postavi bi bil razveljiv (se vé, da le na soprogovo zahtevanje), in oba taka zakonska bi smela skleniti drug zakon, ki bi bil pred državo veljaven, pred cerkvijo pa neveljaven; cerkev bi zakonskega družeta, ki se vnovič pozakoni, imela ne samo za prešeštnika, priležnika, ampak za bigama in bi ga mogla kaznovati celo z izobčenjem.«¹¹⁰

Iskanje kompromisa

V postnapoleonskem obdobju je sprva sicer izgledalo, da bosta država in cerkev našli skupni jezik. Dne 26. avgusta 1814 je izšel dvorni dekret (št. 1099), s katerim so dopolnili v §. 111 definirani relativni zadržek katolištva. Dekret je določal, da se lahko razvezani nekatoliški kristjani ponovno poročijo le z osebami, ki niso katoliške vere.¹¹¹ Toda kmalu po dunajskem kongresu so se zadeve začele odvijati drugače.

¹⁰⁵ §. 46. je zgolj dopuščal, da ima v primeru razdrtja zaroke zaročenec, »na katerega strani se ni nobeden uterjen uzrok k odstopu zgodil«, pravico do povračila škode, če lahko dokaže, »da je zavoljo tega odstopa v resnici trpel.« Prim.: Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 14.

¹⁰⁶ ODZ, §. 77: »Ako se katoliška in nekatoliška oseba vzamete, se mora privoljenje pred katoliškim fajmoštrom v pričo dveh svedokov izreči; vendar sme na zahtevanje druge strani tudi nekatoliški dušni pastir pri tem slovesnem opravilu biti.«

¹⁰⁷ §. 109 ODZ je med važne razloge »zavolj kterih se more ločitev z razsodbo dopustiti« štel: »Če je bil toženc prešestva ali kakega hudodelstva kriv izrečen; ako je tožečega zakonskega družeta iz hudobije zapustil, ali razuzdano živel, zavoljo česar znamenit del premoženja tožečega zakonskega družeta ali dobre nravi (šege) rodovine v nevarnost pridejo; daleč življenju ali zdravju nevarne zasede (zalazbe); prehudo ravnanje z družetom, ali po razmeri oseb, sila občutljive, ponavljane žalitve; stanovitne, zavolj nalezljivosti nevarne telesne slabosti.«

¹⁰⁸ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 160–161.

¹⁰⁹ ODZ, §. 58; prim. tudi: Gruden, Kuturnobojni načrti, str. 10–11.

¹¹⁰ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 161, 236.

¹¹¹ Z dvornim dekretom z dne 17. julija 1835 (št. 61) so dotlej relativni zadržki katolištva spremenili v absolutnega. Po njem se tudi osebe, ki so bile ob sklenitvi zakona akatoliške, potem pa so prestopile v katoliško cerkev, niso mogle razvezati, ampak zgolj ločiti od postelje in mize. V drugo so se smele poročiti šele po smrti svojega zakonskega tovariša. Lapajne, Za odpravo pojma »zakonski zadržek«, str. 10.

Ob uvedbi avstrijskega ODZ v novem Lombardsko-beneškem kraljestvu (1. januarja 1816) so se odnosi med svetim sedežem in Dunajem do skrajnosti zaostriili.¹¹² Glavni razlog zaostritve je sicer bil cesarjev samovoljni poseg v pravico imenovanja lombardsko-beneških škofov, ki je že od nekdaj pripadala papežu,¹¹³ toda tudi poročna določila ODZ so se svetemu sedežu zdela povsem nesprejemljiva, neskladna s kanonskim pravom in z določili tridentinskega koncila.¹¹⁴ Nezadovoljstvo z novim poročnim pravom je prišlo do polnega izraza ob zapletu s konfirmacijo novega ljubljanskega škofa Avgušlina Gruberja (1816).¹¹⁵ Ker se je – še kot dvorni svetnik pri milanskem guberniju – podpisal pod državni dekret, s katerim so v Lombardiji in Benečiji razglasili avstrijsko poročno zakonodajo, ga papež sprva ni hotel potrditi za ljubljanskega škofa.¹¹⁶ Popustil je šele potem, ko se je Gruber na Metternichov predlog obrnil na duhovnike in vernike ljubljanske dieceze s pastirskim listom, v katerem je poudaril, da določila ODZ o zakonskih zvezah ne nasprotujejo naukom katoliške cerkve.¹¹⁷

Ob zaostritvi odnosov s svetim sedežem zaradi cerkvenih razmer v Lombardiji-Benečiji (1816) je zlasti Metternich zagovarjal stališče, da bi država morala nekoliko razrahljati spone, ki jih je cerkvi nadel jožefinizem.¹¹⁸ Že 24. julija 1816, torej v času zapleta s konfirmacijo ljubljanskega škofa Gruberja, je cesarju predlagal revizijo tistih jožefinskih predpisov, ki so najbolj posegali v pristojnosti svetega očeta, za dokončno ureditev spornih vprašanj pa je cesarju predlagal celo sklenitev konkordata s svetim sedežem.¹¹⁹ Čeprav so v državnem svetu prevladovali nasprotniki popuščanja katoliški cerkvi, je cesar – na Metternichov predlog – 18. oktobra 1816 imenoval posebno komisijo z državnim in konferenčnim ministrom grofom Georgom Walisom na čelu, ki naj bi pripravila izhodišča za pogajanja o konkordatu s svetim sedežem.¹²⁰ Toda komisija, v kateri so prevladovali jožefinci (Lorenz, Jüstel in Dolliner), je po večmesečnem posvetovanju prišla do sklepa, da sklenitev konkordata ni nujna.¹²¹ Še več. Člani komisije so menili, da bi v primeru sklenitve konkordata s svetim sedežem morala država odločno vztrajati pri obstoječi avstrijski cerkveno-politični ureditvi in v nobenem primeru pristati na spremembo poročne zakonodaje.¹²²

Potem, ko je komisija 30. januarja 1817 predložila svoje poročilo, se je Metternich odločil podati v Rim. Toda pogajanja s svetim sedežem niso prinesla uspeha, saj stališča komisije za papeža niso bila sprejemljiva. Dne 19. julija 1817 je moral Metternich cesarju Francu I.

¹¹² Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 104–105.

¹¹³ Ko je v Lombardiji-Benečiji (1815) cesar Franc I. imenoval nove škofe, je papež, ki si je v obeh italijanskih provincah lastil pravico do nominacije, od škofov zahteval, da pridejo na posvetitev v Rim. Država jim je odhod v Rim prepovedala, kar je do skrajnosti zaostriilo odnose s katoliško cerkvijo. Papež Pij VII. je cesarjevo pravico do nominacije škofov razširil na Lombardijo-Benečijo (in Dalmacijo) šele z bulo *Nihil Romani Pontifices* leta 1817. Prim.: Marko Trogrlić, *Die Tendenzen der österreichischen Dalmatienpolitik 1855–1865. Vier kirchenpolitische Beispiele*, v: *Südostforschungen*, Band 61/62, 2002/2003, str. 173.

¹¹⁴ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 110.

¹¹⁵ Prim.: France Kidrič, Avguštin Gruber, v: *SBL I*, Ljubljana 1925–32, str. 266–268; Gruber je bil za ljubljanskega škofa imenovan 22. 6. 1815; papež je njegovo imenovanje potrdil šele 22. 7. 1816. 8. 9. 1816 je bil na Dunaju posvečen, 10. 11. 1816 pa v Ljubljani svečano umeščen.

¹¹⁶ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 110–111; France Kidrič, Avguštin Gruber, v: *SBL I*, str. 266–268. Na Dunaju so govorili, da tiči vzrok zavlačevanja s potrditvijo Gruberjevega imenovanja v tem, da je bil nekdaj prostozidar. To je verjel tudi Jernej Kopitar.

¹¹⁷ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 111.

¹¹⁸ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 14.

¹¹⁹ Maaß, *Der Josephinismus*, str. 112–113; Eduard Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz 1815–1850*, Wien 1971, str. 195.

¹²⁰ Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 116–117.

¹²¹ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 195.

¹²² Maaß, *Der Josephinismus*, IV., str. 120.

priznati, da je zaradi prevelikih razlik med avstrijskimi stališči in stališči svetega sedeža sklenitev konkordata nemogoča.¹²³

Ko se je cesar Franc I. s soprogo Karolino Avgusto spomladi 1819 odpravil v Rim, mu je ob odhodu papež Pij VII. izročil memorandum, v katerem je v petih točkah navedel sporno cerkveno ureditev v Avstriji. Ena izmed spornih točk je bilo tudi avstrijsko poročno pravo, ki ni bilo v skladu s kanonskimi določili. Cesar je papežev memorandum takoj poslal dvornemu svetniku Jüstelu, ki pa se zadeve ni lotil prednostno. Dne 26. novembra 1819 je cesar Franc I. izrazil pripravljenost avstrijske strani, da se začnejo pogajanja o sklenitvi konkordata. Po cesarjevem romanju v Rim spomladi 1819 je prišlo v številnih posamičnih primerih do razrahljanja jožefinske ureditve.¹²⁴ Leta 1820 so oblasti dovolile vrnitev redemptoristov v avstrijske dedne dežele in jezuitov v Galicijo. Leta 1822 so dobili avstrijski škofje pravico, da sami nadzirajo teološki študij. Uredili so tudi več drugih cerkvenih zadev. Avstrijski poslanec v Rimu je bil v stalnih stikih z Metternichom in kardinalskim državnim sekretarjem.¹²⁵

Toda občasna pogajanja med avstrijsko stranjo in svetim sedežem niso prinesla trajnejših rezultatov. Marca 1827 je cesar spet izrazil pripravljenost uskladitve državnih zakonov s predpisi cerkve.¹²⁶ Dne 17. avgusta 1830 je od Metternicha zahteval, da pospeši pogajanja s svetim sedežem, 4. decembra 1832 pa mu je ukazal, naj začne pogajanja s papeškim nuncijem na Dunaju. Kmalu nato so se začela tajna pogajanja med dunajskim nadškofom Mildejem in Metternichom ter papeškim nuncijem Ostinijem, ki pa zaradi cesarjeve smrti (1835) niso prinesla uspeha.¹²⁷

25. februarja 1835 je cesar zbolel za pljučnico. Tri dni kasneje je podpisal svoj cerkvenopolitični testament, v katerem je svojemu sinu in nasledniku na prestolu Ferdinandu naložil, naj vzpostavi harmonijo med cerkvijo in državo. Toda slaboumni cesar Ferdinand I. očetovega naročila ni mogel izpolniti. Namesto njega je z državo upravljala leta 1836 oblikovana »državna konferenca« z nadvojvodo Ludvigom na čelu (mlajšim bratom cesarja Franca I.), v kateri sta se za prevlado ves čas spopadala grof Franz Anton Kolowrat in kancler Metternich. Medtem ko si je slednji – tudi pod vplivom svoje tretje žene grofice Melanie Zichy – prizadeval za izpolnitev Francovega testamenta, je bil Kolowrat odločen pristaš jožefinske cerkvene ureditve.¹²⁸ Zaradi spora med protestantsko in katoliško cerkvijo v Prusiji glede reverzov pri mešanih zakonih,¹²⁹ so v državni konferenci prevladala stališča jožefincev, da poročne zakonodaje ne gre spreminjati. Toda zaradi zaostrenih razmer med katoliki in protestanti na Ogrskem, kjer se je pri vprašanju mešanih zakonov ponavljala pruska zgodba – katoliški duhovniki so pri mešanih zakonih vztrajali pri reverzih –, je država pod vplivom Metternicha le nekoliko popustila. 22. maja 1841 je izšel poseben odlok, ki je na ozemlju monarhije, ki je spadalo v Nemško zvezo, pri mešanih zakonih od zaročencev zahteval garancijo, »da nekatoliška stranka ne bo motila katoliške stranke v spolnjevanju verskih dolžnostij,

¹²³ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 195.

¹²⁴ Kolizije med državnim in cerkvenim pravom so v predmarcu redoma »reševali« s pomočjo specialne zakonodaje, ki je bolj kot prej upoštevala stališče cerkve. Rittner, *Oesterreichisches Eherecht*, str. 28.

¹²⁵ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 196.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 197.

¹²⁸ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 199.

¹²⁹ Leta 1830 je papež Pij VIII. dovolil sklepanje mešanih zakonov v Prusiji le pod pogojem, da nekatoliški zakonec podpiše reverz, s katerim se obveže, da bo otroke vzgajal v duhu katoliške vere. Tega določila se je kölnski nadškof grof Clemens August von Droste-Vischering dosledno držal, zaradi česar so ga oblasti 20. 11. 1837 celo aretirale in za nekaj časa zaprle v trdjava Minden. Prim.: Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 89; Dieter Langewiesche, *Europa zwischen Restauration und Revolution*, München 1993, str. 67; glej tudi: Peter Hicinger, *Zakonski zadržki*, v: *Zgodnja Danica*, 5. 4. 1849.

da bodo vsi otroci, rojeni iz tega zakona, izrejeni v katoliški veri, in da se bo katoliška stranka prizadevala svojega nekatoliškega zakonskega družeta pridobiti za katoliško vero.¹³⁰ V zameno za zaostritev poročne prakse pri mešanih zakonih v neogrskih deželah monarhije je papež Gregor XVI. s posebno bulo (1841) na Ogrskem dovolil sklepanje mešanih zakonov le ob »pasivni asistenci« katoliških duhovnikov, državni sekretar Antonio Lambruschini pa je v posebni instrukciji (*Instructio Lambruschiniana*) priznal tudi tiste mešane zakone, ki so bili sklenjeni le pred protestantskim duhovnikom.¹³¹

Ker pa z novo ureditvijo protestanti na Ogrskem niso bili zadovoljni (tudi zaradi tega, ker je *Instructio Lambruschiniana* ostala tajna)¹³² in so se v komitatih napadi na katoliško cerkev nadaljevali, si je Metternich še naprej prizadeval, da bi država in cerkev uredili sporna vprašanja glede poročne zakonodaje. Ko je ogrski deželni zbor v letih 1843/44 na iniciativo liberalcev sprejel nov zakon o medkonfesionalnih razmerjih, ki je dopuščal sklepanje mešanih zakonov pred protestantskimi duhovniki (kraljevo sankcijo je dobil 13. novembra 1844),¹³³ je Metternich spet pozval cesarja Ferdinanda, naj končno izvede cerkveno-politični testament svojega očeta in med drugim uredi tudi vprašanje poročne zakonodaje.¹³⁴ Toda vsi Metternichovi apeli so bili zaman. Jožefinizem je ostal neosvojljiva trdnjava.

Na poti h konkordatu

Po izbruhu revolucije 1848 se je morala katoliška cerkev soočiti s številnimi »cerkvi sovražnimi« zahtevami, ki so globoko posegale v njen ustroj in organizacijo. Ob zahtevi po ukinitvi celibata so se v liberalni javnosti že kmalu pojavile tudi zahteve po uvedbi obvezne civilne poroke. Osnutek temeljnih pravic avstrijskega ljudstva (*Entwurf der Grundrechte des österreichischen Volkes*), ki ga je izdelal ustavni odbor, je v §. 17 določal: »Die bürgerliche Gültigkeit der Ehe ist bedingt durch die förmliche Einwilligung beider Brautleute vor der vom Staate zur Aufnahme des Ehevertrages bestellten Behörde. – Eine kirchliche Trauung kann erst nach Schließung der Zivilehe stattfinden. – Die Religionsverschiedenheit ist kein bürgerliches Ehehindernis.«¹³⁵

Zahteva po uvedbi obvezne civilne poroke očitno sprva ni naletela zgolj na nasprotovanje. Peter Hicinger, ki je v *Zgodnji Danici* na začetku leta 1849 v seriji člankov predstavljal zakonske zadržke, je npr. menil, da bi bilo tudi v bodoče »nar bolj prav, ko se poroka le pred cerkveno oblastjo in ne pred deželsko godi«, toda v obvezni civilni poroki nikakor ni videl radikalnega posega v pravice katoliške cerkve: »Nekteri se morebiti bojé, de bo cerkvi v škodo, ako deržava svoje postave v zakonskih rečeh čisto od cerkvenih zadev loči; zategavoljo pa ni nikomur v strahu biti, dokler le deržava ne bo dajala cerkvenim nasprotnih zapoved, in cerkve ne bo k takim morala; na Francozkim ima cerkev zdaj več svobodo v zakonskih rečéh, kakor kdaj, desiravno se poroke tudi pred deželsko gosposko godé.«¹³⁶

¹³⁰ Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. 170–177; Hicinger, *Zakonski zadržki*, v: *Zgodnja Danica*, 5. 4. 1849.

¹³¹ Gabriel Adriányi, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, Köln-Weimar-Wien 2004, str. 178.

¹³² Adriányi, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, str. 178.

¹³³ Adriányi, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*, str. 179; Judith Szatmári, *Die ungarländische reformierte Kirche in den Jahren des Neoabsolutismus (1850–1860)*, v: *Südostforschungen*, Band 61/62, 2002/2003, str. 145.

¹³⁴ Hosp, *Kirche Österreichs im Vormärz*, str. 210.

¹³⁵ *Wiener Zeitung* (Extrablatt), 23. 12. 1848; Edmund Bernatzik, *Die österreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen*, Wien 1911, str. 139; prim. tudi: Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 18–20.

¹³⁶ Hicinger, *Zakonski zadržki*, v: *Zgodnja Danica*, 29. 3. 1849.

Toda na zahtevo po obvezni civilni poroki je avstrijski episkopat že kmalu reagiral odklonilno. Sinoda sufraganov salzburške nadškofije med 31. avgustom in 14. septembrom 1848 v Salzburgu, ki jo je sklical salzburški nadškof kardinal Friedrich Josef Schwarzenberg,¹³⁷ je na državni zbor poslala adresno, v kateri so škofje za cerkev zahtevali pravico do svobode in neodvisnosti od civilnih oblasti. Tudi škofje Ilirsko-kranjskega episkopata so na škofijski konferenci 17. decembra 1848 na državni zbor v Kromeržu naslovili posebno izjavo, v kateri so – poleg vrste konkretnih zahtev – na koncu predlagali ureditev odnosov med državo in cerkvijo v obliki konkordata.¹³⁸

Ko so se z oktroirano ustavo z dne 4. marca 1849 nekoliko razrahljale jožefinske sponke, ki so vklepale katoliško cerkev,¹³⁹ je avstrijski episkopat – vedoč, da je država pripravljena na sklenitev konkordata s svetim sedežem – hitro začel iskati odgovore na vprašanje o novem pravnem položaju cerkve v Avstriji.¹⁴⁰ Na željo kardinala Schwarzenberga (brata ministrskega predsednika Felixa Schwarzenberga) in sekavskega knezoškofa Josepha Othmarja Rauscherja¹⁴¹ je notranji minister 31. marca 1849 povabil k posvetovanju na Dunaj vse škofove iz dednih dežel in celo nekatere predstavnike ogrskega in lombardo-beneškega episkopata. Sestanek škofov je bil na Dunaju med 29. aprilom in 20. junijem 1849 pod predsedstvom kardinala Schwarzenberga.¹⁴² Udeležilo se ga je 29 škofov in 4 zastopniki škofov. (Med pomembnejšimi udeleženci je bil tudi ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf). Rezultati škofovskih konference, formulirani v pastirskem pismu z dne 17. junija 1849,¹⁴³ naj bi bili vladi v pomoč pri njenem nadaljnjem urejanju odnosa med katoliško cerkvijo in državo. Na sestanku so med aktualnimi vprašanji (šolstvo, cerkveno premoženje, pouk, cerkvena uprava, božja služba, cerkveno sodstvo itd.) še posebej natančno obravnavali tudi »zakonsko pravo«. Pri vprašanju zakona so škofje zahtevali tesnejšo usklajenost ODZ s kanonskim pravom, še zlasti pri vprašanju mešanih zakonov.¹⁴⁴

Z dvema ukazoma z dne 18. in 23. aprila 1850 je država izpolnila zahteve škofovskih konferenc iz let 1848/49 in tudi formalno prekinila z jožefinsko tradicijo.¹⁴⁵ Pristala je na svobodno občevarje škofov z Rimom, odpravila »kraljevi placet« (placetum regium) in škofom prepustila, da samostojno upravljajo z notranjecerkvenimi zadevami.¹⁴⁶ Pomemben je bil zlasti prvi ukaz (18. aprila 1850), ki so ga Novice predstavile takole: »Kar so Cesar že

¹³⁷ Friedrich Josef Schwarzenberg (Dunaj, 6. 4. 1809 – Praga, 27. 3. 1885), od leta 1836 salzburški nadškof; leta 1842 je bil izvoljen za kardinala z naslovom cerkve sv. Avguščina. Leta 1850 se je odpovedal salzburški nadškofiji. Odšel je v Prago, kjer so ga 15. avgusta 1850 umestili za praškega nadškofa.

¹³⁸ Stane Granda, Škof Wolf in njegova škofija v letu 1848/49, v: Wolfov simpozij v Rimu, Celje 1994, str. 31; Franc Kralj, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda, v: Zgodovina cerkve na Slovenskem, Celje 1991, str. 181.

¹³⁹ Cesarski patent o državljskih pravicah, ki je izšel hkrati z oktoirano ustavo (RGBI 1849/151), je vsem od države priznanim verskim skupnostim priznaval svobodo pri opravljanju njihovih dejavnosti. Prim. tudi: Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 21; Eder, Der Liberalismus in Altösterreich, str. 126–127.

¹⁴⁰ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 22.

¹⁴¹ Josef Othmar Rauscher (Dunaj, 6. 10. 1797 – Dunaj, 24. 11. 1875), od leta 1849 sekovski in leobenski škof, od leta 1853 dunajski nadškof, od leta 1855 kardinal.

¹⁴² Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 22; Eder, Der Liberalismus in Altösterreich, str. 133–134.

¹⁴³ Slovenski prevod pastirskega pisma je objavljen v Zgodnji danici, 12. 7. 1849.

¹⁴⁴ Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 23; Erika Weinzierl-Fischer, Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933 (=Österreich Archiv), Wien 1960, str. 26–81; Vocolka, Verfassung oder Konkordat?, str. 26.

¹⁴⁵ RGBI 1850/156 in RGBI 1850/ 157; prim. tudi: Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 24; Weinzierl-Fischer, Die österreichischen Konkordate, str. 48–59.

¹⁴⁶ Eder, Der Liberalismus in Altösterreich, str. 134.

potrdili, je: de si prihodnjič smejo škofje v cerkvenih zadevah naravnost z papežem dopisovati, kar dosihmal ni pripuščeno bilo, ker vsi dopisi so mógli poprej 'cesarsko dovoljenje' zadobiti. Ravno tako smejo tudi škofje za naprej svojim podložnim višjim duhovnam v cerkvenih zadevah naukaze dajati, brez de bi zató deželsko gospósko vprašali, samó de pri tacih ukazih, ki se očitno [javno] razglasé in očitne [javna] opravila zadevajo, morajo ob enim, ko te naznanila razglasijo, jih tudi deželski gospóski na znanje dati. – Cesar si pridržé pravico škofo in nadškofo izvoliti, vunder po stari navadi pri tem vselej svèt škofijstva zaslišali. – Škofje imajo oblast vikši in nižji duhovne, ki se naménam cerkve nasproti obnašajo, odstavi-ti. – Cerkev zadobi oblast cerkvene kazni (štrafinge) naložiti. – Kjer je večina prebivavcov katoljške vére, ima cerkev oblast nad spodobnim praznovanjem cerkvenih praznikov čuti, ter vse pohujšljive veselice braniti in motljive težke dela prepovedati. Scer je v tem cesarskim ukazu gotovo zaupanje izgovorjeno, de cerkev ne bo oséb, ki so deržavljanskemu redu nevar-ne, v svoji družini terpéla.«¹⁴⁷

Z omenjenima zakonoma je bila odstranjena glavna ovira za pogajanja med državo in cerkvijo glede konkordatne pogodbe. Avstrijski episkopat je v soglasju s svetim sedežem videl predpogoj za ureditev cerkvenih razmer v Avstriji v ureditvi vprašanja zakonske zveze oz. v uskladitvi civilne zakonodaje o zakonski zvezi s cerkvono.¹⁴⁸ Pred začetkom pogajanj se je pravosodni minister Anton von Schmerling – namesto dotedanje »na pol kanonično-civilne zakonodaje« – nagibal k vpeljavi obveznega civilnega zakona po francoskem vzoru, pri čemer je sprva imel podporo večine vladnih ministrov.¹⁴⁹ Toda po energičnem nastopu Othmarja Rauscherja je načrt o vpeljavi civilne poroke padel v vodo. Avstrijski episkopat se je v nasprotovanju civilni poroki trdno držal stališč papeža Pija IX., ki je leta 1852 v nagovo-ru Acerbissimum glede civilnega zakona dejal: »Med Kristusovimi verniki torej ne more zakona biti, ki bi ne bil ob enem zakrament: vsaka zveza med moškim in žensko pri kristja-nih, ki ni zakrament, ako bi bila tudi sklenjena na podlagi kake deržavne postave, je torej zgolj sramotno in pogubljivo prileštvo, kakoršnega cerkev tolikanj hudo obsojuje. Zakra-ment se torej od zakonske zveze (pogodbe) nikoli ne more ločiti.«¹⁵⁰

Dne 2. decembra 1851 je mladi cesar Franc Jožef imenoval posebno komisijo za izdelavo osnutka novega zakona o zakonski zvezi, ki naj bi služil kot podlaga za začetek pogajanj s svetim sedežem.¹⁵¹ Po cesarjevi zamisli naj bi komisija poročno zakonodajo spremenila tako, da bi bili civilni učinki zakonske zveze odvisni od njene cerkvene veljavnosti. Rezultat dela komisije sta bila dva predloga (oba je sestavil Othmar Rauscher), ki ju je minister grof Leo Thun predložil cesarju 10. maja 1852. Prvi je bil osnutek zakona o ureditvi zakonov kato-likov, drugi pa instrukcija za cerkvena zakonska sodišča.¹⁵²

Na podlagi obeh predlogov so se lahko začela konkordatna pogajanja med avstrijskim cesarstvom in svetim sedežem. 14. septembra 1852 je cesar sprejel oba predloga kot podlago za začetek razprave z rimsko kurijo in za svojega opolnomočenca imenoval Othmarja Rau-scherja.¹⁵³ Konkordatna pogajanja so se začela januarja 1853 (sveti sedež je v pogajanjih

¹⁴⁷ Novice, 24. 4. 1850.

¹⁴⁸ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 25–26.

¹⁴⁹ Ibidem.

¹⁵⁰ Citirano po: Zgodnja Danica, 19. 7. 1872; prim. tudi: Matjaž Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev*, Ljubljana 2003 (*Acta eccle-siastica Sloveniae* 25), str. 39.

¹⁵¹ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 26.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Imenovanje Othmarja Rauscherja za avstrijskega pogajalca naj bi dokazovalo, »da je bil jožefinizem še vedno zelo živ«, in to v času, »ko so se pogajali o dokumentu, ki naj bi bil pravzaprav njegov mrliški list.« Prim.: Jean-Paul Bled, *Franc Jožef*, Ljubljana 1990, str. 159.

zastopal papeški nuncij na Dunaju, nadškof Michele Viale-Prelà) in so s presledki trajala vse do spomladi 1855.¹⁵⁴ Ena izmed najboljčutlivejših tem na pogajanjih je bilo vprašanje ureditve zakonske zveze. Za razliko od svetega sedeža, ki je hotel zakonske zadeve urejati izključno v skladu s kanonskim pravom, je država vztrajala pri upoštevanju povsem državnih poročnih prepovedi.¹⁵⁵ Vseeno pa je s konkordatno pogodbo,¹⁵⁶ ki so jo razglasili na cesarjev rojstni dan (18. avgusta 1855), država prepustila institut zakonske zveze popolnemu nadzoru katoliške cerkve.¹⁵⁷

Da je zlasti na področju zakonske zveze v resnici šlo za »abdikacijo države pred rimsko kurijo«, kot je konkordatno pogodbo označil Josef Redlich,¹⁵⁸ je potrjeval njen deseti člen, ki je določal: »Ker vse cerkvene pravde in zlasti tiste, ki zadevajo vero, zakramente, duhovska opravila in z duhovsko službo združene dolžnosti in pravice, gredo le edino pred cerkveno sodnijo, jih bo presojal cerkveni sodnik, in tedaj ima ta sodnik tudi zakonske reči po svetih cerkvenih postavah in zlasti po tridentinskih zakonilih razsojati in samo državljanske nasledke zakona deželjskimu sodniku odkazovati. Kar se tiče zarok, bo cerkvena oblast razsojevala, ali so zaroke in kedaj de zakon zadržujejo, deržé se pri tem določb, ki jih je dal tridentinski zbor in pa apostolsko pismo, ki se začne z: 'Auctorem fidei'». /.../¹⁵⁹

Z bulo *Deus humane salutis auctor* so 3. novembra 1855 konkordat najprej razglasili kot cerkveni zakon, s cesarskim patentom 5. novembra 1855 pa še kot državni zakon,¹⁶⁰ ki je veljal za celotno ozemlje Habsburške monarhije.¹⁶¹

Cerkveno zakonsko pravo

Dne 8. oktobra 1856 je izšel cesarski patent, s katerim je – v skladu z desetim členom konkordatne pogodbe – Franc Jožef razglasil nov zakon o »zakonskih zadevah« katolikov v avstrijskem cesarstvu, ki je kar v 251. členih vseboval podrobne predpise o zakonu, njegovi sklenitvi, zadržkih, ničnosti, cerkvenemu sodišču in njegovih pristojnostih ter o ločitvi zakonske zveze.¹⁶² Z zakonom o katoliških zakonih, ki je začel veljati 1. januarja 1857, je rimokatoliška cerkev spet vzpostavila popoln nadzor nad institutom zakonske zveze, kakršnega je imela pred izdajo jožefinskega poročnega patenta iz leta 1783. Novi zakon, ki je nadomestil določila drugega poglavja ODZ,¹⁶³ naj bi zgolj uskladil (in Einklang zu setzen) predpise dotlej veljavnega civilnega prava s predpisi katoliške cerkve,¹⁶⁴ toda v resnici se je v celoti naslonil na določila kanonskega prava,¹⁶⁵ pri oviralnih zadržkih za sklenitev zakona (sedaj so jih imenovali »prepovedi«) pa upošteval tudi vse zahteve države. Poleg določenih vsebinskih

¹⁵⁴ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 27.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Podrobneje o konkordatu: Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate*; Leischning, str. 29 (v op. 49 navedena literatura).

¹⁵⁷ Papež Pij IX. je konkordat upravičeno razumel kot dokončno likvidacijo jožefinizma.

¹⁵⁸ Josef Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I. Band, Leipzig, 1920, str. 454, 458.

¹⁵⁹ Konkordatna pogodba je v slovenščini objavljena v *Zgodnji Danici*, 28. 2. 1856; glej tudi: Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate*, str. 250–258; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 28–30, 180–195; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 31.

¹⁶⁰ RGBI 1855/195.

¹⁶¹ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 28; veljati je začel 13. 11. 1855.

¹⁶² RGBI 1856/185.

¹⁶³ RGBI 1856/185, Artikel XIII.

¹⁶⁴ RGBI 1865/185.

¹⁶⁵ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 33.

sprememb je bila glavna novost ta, da so bila po novem zakonu – kot pred jožefinskim poročnim patentom – za zakonske zadeve pristojna izključno posebna cerkvena zakonska sodišča (civilna so razsojala le o civilnopравnih učinkih zakonske zveze), ki so jih organizirali v vsaki škofiji. S tem se je država odrekla nadzoru nad sodno vejo oblasti.

Prva priloga zakona je v 77. členih natančno določala pogoje za sklenitev, razveljavitev in ločitev zakonske zveze.¹⁶⁶ Pri pogojih za sklenitev zakonske zveze se v vsebinskem smislu ni veliko spremenilo. Ob upoštevanju vseh državnih zadržkov za sklenitev zakonske zveze je novi zakon spet uveljavljal tiste cerkvene zadržke, ki jih ODZ dotlej ni upošteval.¹⁶⁷ Večjo moč so dobili zaroči in nekateri ovisni zadržki sorodstva, kot npr. svaštvo¹⁶⁸ ali duhovno sorodstvo,¹⁶⁹ pravica do spregleda zadržkov pa je načeloma spet prišla v pristojnost cerkve. (Le pri osebah, mlajših od 14 let, osebah, ki so bile obsojene na smrt ali na daljšo zaporno kazen ter osebah, ki so zagrešile predhodno prešuštvo, je bil pristojen »deželni knez«).¹⁷⁰ Med razdiralnimi zadržki pa je odpadlo določilo §. 58 ODZ, po katerem je lahko mož, ki je po poroki ugotovil, da je žena noseča z drugim, zahteval razvezo zakona. Naknadno ugotovljena predhodna nosečnost žene je bila po novem zakonu zgolj razlog za ločitev od postelje in mize.

Tudi sam postopek pred sklenitvijo veljavne poroke (npr. priložitev potrebnih dokazil, obvezen trikratni oklic v cerkvi oz. pred političnimi oblastmi)¹⁷¹ se ni bistveno razlikoval od postopka, ki so ga določali ODZ in drugi predpisi. Zato pa se je od ODZ nekoliko razlikoval postopek pri ločitvah od postelje in mize in razveljavitvah zakonov, za katere so bila od 1. januarja 1857 pristojna izključno cerkvena sodišča.¹⁷² Pri ločitvah (od postelje in mize) katoliških in mešanih zakonov je razlika obstajala že v tem, da Instrukcija ni poznala možnosti sporazumne ločitve (od postelje in mize), ampak le ločitev po »pravdni poti«. V skladu z določili Tridentinskega zbora je §. 205 Instrukcije namreč določal, da se soproga ne moreta »svojevoljno ločiti, kadarkoli bi sama hotela«, ampak le na podlagi zadostnih, »po postavi določenih razlogov in še le po danem dovoljenji od cerkvene oblasti«.¹⁷³ »V tem oziru se državljanska postava razločuje od cerkvene, ker državljanska po §. 105 drž. zak. določuje, da mora sodnik ločitev sprogoma dovoliti in jo v sodnijskih aktih zabilježiti, ako pred njim potrjena, da sta o ločitvi in o pogojih ozir premoženja in zreje otrok porazumljena.«¹⁷⁴ Druga pomembna »novost« je tičala v dejstvu, da so bila katoliška cerkvena zakonska sodišča pristojna za razsojanje o (ne)veljavnosti tako katoliških kot tudi mešanih zakonov (§§. 42, 43, 48).¹⁷⁵

¹⁶⁶ RGBI 1856/185. Anhang I. Gesetz über die Ehen der Katholiken im Kaiserthume Oesterreich.

¹⁶⁷ Zgodnja Danica, 18. 12. 1856. Cerkevni zadržki zakona.

¹⁶⁸ Zgodnja Danica, 18. 12. 1856: »Kakor je žlahta skoz štiri rodove zakonski zadržek, tako je tudi svakovščina zakonski zadržek skoz štiri rodove.«

¹⁶⁹ Zgodnja Danica, 18. 12. 1856: »Kdor je koga kerstil ali birmal, si je ž njim duhovno v žlahti. Dalje si je tisti, ki je kerstil ali birmal, po duhovno v žlahti s starši keršeniga ali birmaniga. Kerstni ali birmanski botri so si po duhovno v žlahti s tistimi, ktere so vkerstu deržali, ali jim birmo zavezali. In kerstni ali birmanski botri postanejo po duhovno v žlahti s starši keršeniga ali birmaniga. Med kterimi je ta žlahta, ne smejo med seboj zakona skleniti.«

¹⁷⁰ RGBI 1856/185, §. 37.

¹⁷¹ RGBI 1856/185, §§. 13–21.

¹⁷² RGBI 1856/185, Artikel XI.

¹⁷³ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 231.

¹⁷⁴ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 232.

¹⁷⁵ Izjemo so tvorili tisti nekatoliški zakoni, v katerih je eden izmed zakoncev šele po poroki prestopil v katoliško vero. V tem primeru je lahko nekatolik postopek za razveljavitev zakona sprožil pred tistim zakonskim sodiščem, ki mu je po svoji veroizpovedi pripadal (§. 44). Tudi v primeru prestopa obeh zakoncev v nekatoliško vero, je o veljavnosti zakona odločalo tisto sodišče, ki je bilo pristojno za zakonske zadeve nekatolikov (§. 56) V praksi so to bila civilna sodišča.

V drugi prilogi zakona (*Instructio Austriaca pro iudiciis ecclesiasticis*), ki je vsebovala kar 252 členov, so bila dana podrobna navodila za cerkvena sodišča v zakonskih zadevah,¹⁷⁶ ki jih je sestavil dunajski nadškof Rauscher.¹⁷⁷ Nadvse podrobna instrukcija, ki je v uvodu definirala sestavo in pristojnosti cerkvenih zakonskih sodišč, organiziranih v vsaki škofiji,¹⁷⁸ je – izhajajoč iz svetosti in nerazvezljivosti zakona – do skrajnost zaostрила možnost razveljavitve zakonov. Vsako sodišču predloženo utemeljeno tožbo, v kateri je eden izmed zakoncev ali kakšen drug član katoliškega občestva izpodbijal veljavnost zakona,¹⁷⁹ je moral najprej natančno raziskati preiskovalni komisar, ki je nato z dejstvi seznanil cerkveno sodišče. Pri delu sodišča (tudi pri zaslišanju prič in izvedencev) je moral ves čas sodelovati poseben od škofa imenovan, pobožen in v pravu razgledan »zagovornik zakona« (Vertheidiger der Ehe), ki je bil dolžan po »službeni dolžnosti« nastopati v prid ohranitev zakonske zveze. Postopek pred sodiščem in tudi pritožbeni postopek sta bila zasnovana tako, da sta favorizirala ohranitev zakona. To je še zlasti prišlo do izraza pri zahtevah za razveljavitev zakonske zveze zaradi nezmožnosti izpolnjevanja zakonske dolžnosti (impotence). Pri sumu impotence je moralo sodišče (s pomočjo izvedencev) nedvoumno ugotoviti, da je slednja obstajala že ob sklenitvi zakona in da torej zakon ni bil konzumiran. Toda tudi v tem primeru sodišče ni takoj odobrilo razveljavitve zakona, ampak je zakoncema naložilo, da še nekaj časa (vendar ne več kot tri leta) živita skupaj. Šele če sta po preteku določene dobe zakonca spet obnovila zahtevo za razveljavitev zakona in pred sodiščem s prisego potrdila, da se glede impotence ni ničesar spremenilo, je lahko sodišče (po potrebi tudi po novem preiskovalnem postopku in po obveznem posvetovanju s škofom) razglasilo neveljavnost zakona. V razsodbi je moralo biti jasno navedeno, da impotentni zakonec ne more skleniti nove zakonske zveze. (V primeru takšne razsodbe se je moral zagovornik zakona obvezno pritožiti na višjo instanco).

K ohranitvi zakonske zveze je bil naravnán tudi postopek pri ločitvah od postelje in mize.¹⁸⁰ V skladu z instrukcijo, ki je izhajal iz stališča, da je mogoče ločitev od postelje in mize doseči le v skladu s cerkvenimi zakoni, je odpadla možnost sporazumne ločitve, ki je obstajala vse od jožefinskega poročnega patenta (1783)¹⁸¹. Ločitev od postelje in mize je lahko »žaljeni zakonec« dosegel le po pravdni poti, seveda le v primeru nedvoumnega obstoja enega izmed upravičenih ločitvenih razlogov in po neuspešnem trikratnem poskusu sprave pred lokalnim župnikom. Tudi v tem primeru pa ločitve ni bilo enostavno doseči. Čeprav za razliko od postopka pri razveljavitvah zakonov ločitveni postopek ni poznal instituta »zagovornika

¹⁷⁶ RGBI 1856/185. Anhang II. Anweisung für die gestlichen Gerichte des Kaiserthumes Betreff der Ehesachen.

¹⁷⁷ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 33.

¹⁷⁸ Sestavljali so jih predsednik in najmanj štirje svetniki.

¹⁷⁹ Veljavnost zakona je lahko spodbijal bodisi »žaljeni zakonec« bodisi kak drug član katoliške cerkve; izjema so bili tisti, ki bi zakon utegnili izpodbijati iz lastne koristi (§. 115).

¹⁸⁰ O ločitvi od postelje in mize govorijo §§. 205–251.

¹⁸¹ Ločitev od postelje in mize (*separatio a thoro et mensa; divortium partiale*) je bila po jožefinskem poročnem patentu sprva možna le po sporazumni poti (§. 45). S to določbo je želel Jožef II. preprečiti mučne razprave, do katerih bi lahko prihajalo na ločitvenih pravih. Toda določilo §. 45 v praksi ni vzdržalo, zato so poročni patent kmalu dopolnili. Z dvornim dekretom z dne 13. 10. 1786 so poleg sporazumnih ločitev dopustili tudi ločitve po pravdni poti: »Bey der im Ehepatente zur Scheidung von Tisch und Bett festgesetzten Einwilligung beyder Theile habe es zwar sein Bewenden; wenn jedoch der eine oder der andere Theil aus vorsätzlicher Bosheit in diese Scheidung nicht einwilligen wollte, solle hierüber die Gerichtsbehörde erkennen, die Partey dieses Erkenntniß unansichtlich befolgen, und auf diese Art die Scheidung vor sich gehen.« Ker je bil omenjeni dekret izdan v času, ko je bil jožefinski državljanski zakonik z dne 1. 11. 1786 že v tisku, je v slednjem še vedno ostalo določilo o zgolj sporazumnih ločitvah. Toda v navodilu apelacijskim sodiščem so določili, da morajo sodišča omenjeni dvorni dekret dosledno upoštevati. Vseboval ga je že ODZ za Galicijo iz leta 1797 in poseben poročni patent za Salzburg iz leta 1808, nato pa tudi novi ODZ iz leta 1811. Prim.: Thomas Dolliner, *Der österreichische Eheproceß*, 2. verm. U. verb. Aufl., Band I., Wien 1848, str. 19–21.

zakona«, je instrukcija od sodnikov zahtevala, da v (pred)preiskovalnem postopku z zaslišanjem strank in prič ter po potrebi izvedencev povsem nedvoumno potrdijo ali ovržejo navedbe tožnika. Pri razsodbah naj bi sodišče izhajalo iz podmene, da je boljše ohraniti slab zakon kot »razbiti« družino.

Na poti k reviziji konkordata

Konkordat je že ob razglasitvi naletel na nasprotovanje liberalnega meščanstva.¹⁸² Liberalci so v konkordatu »videli neodpušljivo napako, ki je diskvalificirala režim, plod agresivnega klerikalizma, popolnoma nasprotnega duhu časa, ki je terjal čedalje večjo sekularizacijo družbe, torej nekaj drugega od tistega, kar se je zgodilo.«¹⁸³ Mnogim liberalno usmerjenim ljudem, kakršen je bil grof Anton Alexander Auersperg (Anstasius Grün), se je konkordatni sporazum zdel kot »Canosa... s katero naj bi Avstrija 19. stoletja delala pokoro za jožefinizem 18. stoletja.«¹⁸⁴ (Karl Stremayr ga je označil za »vazalsko pogodbo z Rimom«).¹⁸⁵ Konkordatu so nasprotovali tudi armadni vrh, ogrski episkopat in škofje v Lombardiji ter večji del jožefinsko usmerjenega visokega uradništva.¹⁸⁶ Jožefinistično navdahnjeni konservativci so obžalovali, da je vlada popustila pod pritiski cerkvene hierarhije in zmanjšala svojo avtoriteto. Podpis konkordata so – kot npr. Franz Grillparzer – občutili kot »krvavo kľofuto«.¹⁸⁷ In so se, kot konservativni baron Kübeck, tolažili z mislijo, da »zaradi starosti ne bo(do) videl(i) posledic konkordata«.¹⁸⁸

Kljub zaostreni cenzuri in politični represiji, je po letu 1856 v Nemčiji izšla cela vrsta (anonimnih) brošur nasprotnikov konkordata, ki so bile močno razširjene tudi v Avstriji. Na udaru kritike je bila – poleg cerkvenega nadzora nad šolami – zlasti ureditev mešanih zakonov, ki je postavljala »nekatoliške kristjane« v podrejen položaj.¹⁸⁹

Po obnovi ustavnega življenja je zahteva po ukinitvi konkordata kmalu postala ena izmed glavnih zahtev nemškega liberalnega (ustavovernega) tabora.¹⁹⁰ Liberalni duh časa sicer ni nasprotoval religiji kot taki, zato pa je toliko bolj nasprotoval katoliški cerkvi kot instituciji, kleru in cerkveni hierarhiji. Ko je Schmerlingova vlada 8. aprila 1861 izdala t. i. protestantski patent,¹⁹¹ ki je z razglasitvijo enakopravnosti protestantov (tako luteranov kot kalvincev) s katoliki na načelni ravni že prinesel določen poseg v konkordatna določila,¹⁹² se je zdelo, da

¹⁸² Prim.: Weinzierl-Fischer, *Die österreichischen Konkordate*, str. 86–98; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 32–42; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 34–40.

¹⁸³ Bled, Franc Jožef, str. 159.

¹⁸⁴ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 17; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 165.

¹⁸⁵ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 136.

¹⁸⁶ Njegovi nasprotniki so bili med drugim najvišji dvorni mojster knez Liechtenstein, general adjutant grof Karl Ludwig Grünne in policijski minister Johann Franz Kempen von Fichtenstamm. Odločen nasprotnik konkordata je bil tudi sloviti pisatelj Franz Grillparzer, ki je menil, da so glavni zagovorniki konkordatne politike »ženske, otroci, farji in Tirolci«. Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 34–35; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 33–34; Friedrich Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, v: *Die Habsburgermonarchie, Band IV. Die Konfessionen*, Wien 1985, str. 551–554.

¹⁸⁷ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 34.

¹⁸⁸ Bled, Franc Jožef, str. 160.

¹⁸⁹ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 36–42; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 35.

¹⁹⁰ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 36.

¹⁹¹ RGBI 1861/41; *Wiener Zeitung*, 10. 4. 1861; prim. tudi: Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, str. 555; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 147.

¹⁹² Prim.: Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 51; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 37.

bo kmalu prišlo do ureditve za protestante spornih določil glede mešanih zakonov. Člen 14 protestantskega patenta je namreč napovedoval: »In Ehesachen haben vorläufig die Bestimmungen des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches über Ehehindernisse und Eheverbote in Wirksamkeit zu bleiben. – Nach Feststellung des materiellen und formellen protestantischen Eherechtes und nach Kundmachung Uebergangsbestimmungen, welche Wir zu erlassen Uns vorbehalten, soll die Gerichtsbarkeit über evangelische Eheangelegenheiten ausschließend von evangelisch-kirchlichen Gerichtsbehörden ausgeübt werden.«¹⁹³

Kljub napovedi vlade, da bo po določitvi evangeličanskega zakonskega prava v dogovoru s svetim sedežem rešila vprašanje mešanih zakonov, pri sklepanju katerih so bili protestanti v podrejenem položaju, do rešitve vprašanja ni prišlo. Nemški liberalni poslanec Eugen von Mühlfeld je sicer 11. junija 1861 v državnem zboru predlagal sprejem celovitega verskega zakona, s katerim bi enkrat za vselej definirali odnose med državo in cerkvijo (osnutek je predvideval tudi vpeljavo obvezne civilne poroke), toda njegova pobuda ni prinesla želenega rezultata.¹⁹⁴ Državni zbor je sicer izvolil poseben konfesionalni odbor, ki naj bi v skladu z Mühlfeldovim predlogom pripravil ustrezen osnutek zakona, toda zaradi silovitega odpora katoliškega tabora (zlasti na Tirolskem) je vlada februarja 1862 preprečila obravnavo odboroškega poročila v poslanski zbornici.¹⁹⁵ »Die Ehegesetzreform blieb wie so manche andere Aufgabe des confessionellen Ausschusses vorläufig unerledigt.«¹⁹⁶

Državni minister Anton von Schmerling v (pred)pravice katoliške cerkve ni hotel globlje posegati, zato se je med nemškimi ustavoverci okrepilo nezadovoljstvo z njegovo mlačno politiko.¹⁹⁷ Po razglasitvi enciklike *Quanta cura* in znamenitega Sylabusa (»seznama napak«) 8. decembra 1864, ki je kot zmotne označil tudi liberalne nazore o zakonski zvezi,¹⁹⁸ je postala zahteva po reviziji ali ukinitvi konkordata vsesplošna. Povsem v ospredje političnih debat pa je konkordat in njegove določbe prišel v letu 1867.

V adresi državnega zbora z dne 5. junija 1867 je bila omenjena nujna potreba, »da se preko zakonodaje, navezane na ustavo, začne z revizijo konkordata v tistih stvareh, ki spadajo v področje državne zakonodaje«.¹⁹⁹ V državnem zboru sta se kmalu zatem pojavila dva predloga, s katerimi je poskušala liberalna večina izničiti določila konkordatne pogodbe. Proti predlogu Eugena von Mühlfelda (17. junija 1867), ki je znova predlagal popolno ukinitve konkordata in sprejem celovitega verskega zakona, ki naj na novo uredi odnos med državo in verskimi skupnostmi, je večina državnega zbora 20. julija 1867 podprla zmernejši predlog Eduarda Herbsta, ki je predvideval delno revizijo konkordatne pogodbe v obliki treh specialnih zakonov:²⁰⁰ zakona o zakonski zvezi, ki naj bi »zakonsko pravo« spet podredil civilnemu, zakona o odnosih med šolo in cerkvijo (v smislu popolne emancipacije šolstva od katoliške cerkve) in zakona o ureditvi interkonfesionalnih razmerij (v skladu z načelom

¹⁹³ Wiener Zeitung, 10. 4. 1861.

¹⁹⁴ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 147–148.

¹⁹⁵ Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 148; Gustav Kolmer, *Parlament und Verfassung, Parlament und Verfassung in Österreich*, I., Graz 1972², str. 120–121, 124–125; Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 36.

¹⁹⁶ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, I., str. 124.

¹⁹⁷ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 37.

¹⁹⁸ Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 45; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 171–172.

¹⁹⁹ Vasilij Melik, *Slovenci in »nova šola«*, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana 1970, str. 34; Andreas Gottsmann, *Der österreichische Kulturkampf am Beispiel der liberalen Schulgesetzgebung*, diplomsko delo, Univerza na Dunaju, Wien 1984, str. str. 28.

²⁰⁰ Leisching, *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien*, str. 38–39; Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 57–64; Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 157.

enakopravnosti državljanov).²⁰¹ Potem ko je konfesionalni odbor, v katerem so prevladovali nemški liberalni poslanci,²⁰² relativno hitro izdelal osnutke omenjenih zakonov, je poslanska zbornica oktobra 1867. začela z razpravo o prvih dveh zakonih.²⁰³ Zakon o zakonski zvezi je izglasovala 23. oktobra 1867, šolski zakon pa 29. oktobra 1867. Razprava o tretjem, interkonfesionalnem zakonu, se je v poslanski zbornici začela šele 2. aprila 1868 (sprejet je bil naslednji dan), torej že za tem, ko je v drugi polovici marca 1868 prva dva zakona (z minimalnimi spremembami) potrdila tudi gosposka zbornica: zakon o zakonski zvezi 23. marca 1868 in šolski zakon 30. marca 1868. Potem ko je 14. maja 1868 zakon o interkonfesionalnih razmerjih potrdila še gosposka zbornica (poročevalec je bil dr. Franc Miklošič), je cesar 25. maja 1868 vse tri zakone sankcioniral (»majski zakoni«).²⁰⁴

Odmevi protikonkordatnega boja na Slovenskem

Boj okoli konkordata²⁰⁵ je vnesel določeno dinamiko tudi v politično življenje na Slovenskem. V slovenski politični javnosti so prevladovali nasprotniki protikonkordatne zakonodaje. Katoliški tabor, ki je »razdrtju« konkordata nasprotoval že iz načelnih razlogov, je organiziral podpisovanje prokonkordatnih peticij, ki so jih iz vseh delov slovenskega ozemlja pošiljali v državni zbor.²⁰⁶ Tudi Bleiweisove Novice so liberalno gonjo proti konkordatu zavračale – čeprav ne s stališča interesov katoliške cerkve, temveč z drugačnimi argumenti. Na eni strani so menile, da vodijo nemški liberalci ves boj proti konkordatu zgolj zato, da bi odvrnili pozornost od pomembnejših problemov, npr. pravične notranje preureditve monarhije ter vzpostavitve nacionalne in jezikovne enakopravnosti. Na drugi strani pa so poudarjale velike zasluge slovenske duhovščine v narodnem gibanju in na šolskem področju.²⁰⁷

Strah, da bi z jasnimi stališči oslabili narodno gibanje, je prevladal tudi med slovenskimi državnozborskimi poslanci. Za ohranitev konkordata sta se aktivno angažirala le poslanca Lovro Pintar in grof Barbo. V generalni debati o osnutku zakona o zakonski zvezi (21. oktobra 1867) je stališče manjšine odločno zagovarjal župnik Lovro Pintar. V svojem kratkem nastopu je poudaril, da je osnutek zakona v popolnem nasprotju z naukom katoliške cerkve. Po njegovem mnenju je konfesionalni odbor predvsem »spregledal« dejstvo, da je katoliški zakon zakrament, ki da spada edinole v pristojnost katoliške cerkve: »Die Ehe ist ein von Gott eingesetztes Institut. Jesus Christus hat sie zu einem Sacramente des neuen Testaments

²⁰¹ Pred glasovanjem (20. 7. 1867) se je k besedi oglašil slovenski poslanec Luka Svetec in zagovarjal stališče tirolskega klerikalnega poslanca dr. Alberta Jägra, naj se avstrijska vlada in papeška kurija izjavita o tem, ali je konkordat pogodba ali zakon. V svojem nastopu je sicer zagovarjal katoliško stališče, toda hkrati je poskušal vzbuditi vtis, da govori z nevtralnega stališča – »ne kot prizadet katolik, ampak kot miroljuben politik, ki se boji verskih bojev in svari pred njimi.« Melik, Slovenci in »nova šola«, str. 34, 38; Vocolka, Verfassung oder Konkordat?, str. 59.

²⁰² Vocolka, Verfassung oder Konkordat?, str. 57–58.

²⁰³ Pred začetkom obravnave zakonskih predlogov v plenumu se je vprašanje konkordata zaostri do skrajnosti. Ko je na začetku oktobra prišlo v javnost besedilo adrese, s katero so avstrijski škofje 28. 9. 1867 od cesarja zahtevali, naj prepreči napade na pravice cerkve na področju šolstva in zakonske zveze, je Eugen von Mühlfeld na seji državnega zbora 9. 10. 1867 predlagal enostavno ukinitve konkordatne pogodbe. Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 39–40; Vocolka, Verfassung oder Konkordat?, str. 64–66, 113–119; Eder, Der Liberalismus in Altösterreich, str. 160.

²⁰⁴ RGBI 1868/ 47 (zakonska zveza), 48 (cerkev in šola), 49 (interkonfesionalna razmerja); Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 42; Vocolka, Verfassung oder Konkordat?, str. 72–83.

²⁰⁵ Podrobno o tem: Vocolka, Verfassung oder Konkordat?, str. 51–162.

²⁰⁶ Vasilij Melik, Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918. Razprave in članki, Maribor 2002, str. 329.

²⁰⁷ Ibidem.

erhoben, die Sacramente aber hat er der Kirche und der Kirche allein in die Verwaltung gegeben.«²⁰⁸ Nasprotoval je liberalnim nazorom, ki so na zakon gledali kot na civilno pogodbo. Še zlasti pa je napadel v zakonu predvideni »civilni zakon v sili«, ki naj bi bil zgolj od države privilegiran konkubinatus: »Ja, meine Herren, Sie können die Schule trennen von der Kirche, die Schule bleibt Schule, mag sie Kirche oder Staat inspiciren, trennen Sie aber die Ehe von der Kirche, so verwandelt sie sich in Ihren Hand in ein privilegiertes Concubinat.«²⁰⁹

Poleg župnika Pintarja se je v obrambo konkordata aktivno vključil še kranjski poslanec grof Barbo, ki je ob zaključku generalne debate o šolskem zakonu (29. oktobra 1867) državnemu zboru predložil peticijo 840 dunajskih katolikov za ohranitev konkordata (ker je državnemu zboru ni hotel predložiti noben izmed dunajskih poslancev).²¹⁰ Na drugi strani je v protikonkordatnem smislu dosledno govoril in glasoval le poslanec Vinko Ferer Klun, ki je že konec oktobra zapustil slovenski klub in se pridružil klubu levega centra. Ostali slovenski poslanci so poskušali do vprašanja revizije konkordata zavzeti nekakšno »nevtralno stališče«. »Večina teh poslancev je bila gotovo liberalno usmerjena. Gotovo to lahko rečemo za Svetca, Kluna, Lenčka, Lipolda in Černeta. Klun je stalno, Lenček pa večkrat glasoval v protikonkordatnem smislu in Lipold je predložil peticijo okrajnega zastopa v Laškem za ukinitve konkordata. V celem pa je pri zadržanju teh poslancev (razen Kluna) igrala nedvomno vlogo težnja, ne priti v konflikt s katoliškim taborom, ne cepiti slovenske narodne stranke, pa tudi strah pred kritiko in posledicami s klerikalne strani. Včasih so se nekateri izognili glasovanju, večinoma pa so glasovali klerikalno, a če se je le dalo, so molčali.«²¹¹

»Nevtralno« stališče slovenskih poslancev je že kmalu naletelo na kritiko v katoliškem taboru. Slovenski gospodar je že sredi oktobra 1867 zapisal: »Ko je v državnem zboru znani Mühlfeld zoper konkordat govoril in biškope onih dežel, ki so poslale svoje poročnike v državni zbor, grdo zasramoval, ni zinol besede ne prvosednik, ne eden ministrov, niti ne kdo od poslancev, marveč zahrul je po dokončanem govoru divji krohot, kakor na komediji. – Kako dolgo bodo naši slovenski poslanci še poslušali te burke? Lepo je za ravnilo si vzeti: vse za Boga, cesarja in domovino! – pa lepše še in boljše je, delati po tem ravnilu. Kar se zdaj v državnem zboru kuje, to in marsikaj drugega, ni Slovencem po volji; zato niso dali zastopnikom poverjenja.«²¹²

Še bolj nezadovoljni s politiko slovenskih poslancev pa so bili slovenski svobodomiselní študentje na Dunaju. Dne 7. novembra 1867 so jim sklenili poslati adresno, v kateri so jim očitali, da se borijo za stvar, ki jo je že zdavnaj obsodil ves omikani svet: »V živo nas peče sramotni pečat, katerega ste s svojim ravnanjem vi na čelo pritisnili nam in vsemu našemu narodu, katerega bo svet, žalibog! Sodil po njegovih poslancih – izvoljencih. Ni nam sicer neznano, da niste tako ravnali iz lastnega prepričanja ampak le vsled tiste nesrečne nam vsem znane zveze, ktera pa – in to je naše živo prepričanje – ni nikakor našemu narodu na korist. Vemo tudi dobro, da vam ne bo težko dobiti na ta neprijetni dopis hvalnih adres, kjer jih bo sto in sto podpisanih in tisoč podkrižanih iz vseh strani naše revne domovine. Za nami pa, to pač smemo reči očito, stoji slovenska inteligencija, ktera edina ima glas o takih zadevah.«²¹³ Toda adresno, ki so jo sicer izglasovali, si je na koncu upalo podpisati le 20 od 80 študentov (menda iz strahu pred svojimi sorodniki-duhovniki), zato ni bila nikdar odposlana.²¹⁴

²⁰⁸ Vöcelka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 68–69.

²⁰⁹ *Wiener Zeitung*, 22. 10. 1867.

²¹⁰ Melik, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867*, str. 329.

²¹¹ Melik, *Slovenci in »nova šola«*, str. 35.

²¹² *Slovenski gospodar*, 17. 10. 1867.

²¹³ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, IV., Ljubljana 1961, str. 31.

²¹⁴ Prim. France Bernik, *Pisma Frana Levca*, I., Ljubljana 1967, str. 23–24.

Usoda študentske adrese lepo ilustrira položaj, v katerem so se znašli liberalno misleči ljudje. Konkordat se jim je zdel preživet, toda zaradi zavedanja pomena duhovščine v narodnem gibanju so se odrekli vseh javnih, odločnejših protikonkordatnih nastopov. Neznani dopisnik dunajskega lista *Reform* iz Štajerske je 5. decembra 1867 upravičeno ugotavljal, da slovensko razumništvo na Štajerskem ni najbolj prijazno konkordatu: »Da pa se slovenski olikanci vendar ne oglasijo, temu je vzrok to, ker se oni boje, da bi slovenska duhovščina narodno stvar zapustila; ker se kranjski narodni veljaki za konkordat potezajo; ker so drž. poslanci slovenski nesložni in neodločni.«²¹⁵

Da je »začasno molčanje slovenskih olikancev« verjetno »zgolj politika do priložnosti«, ²¹⁶ je nekaj dni kasneje opozorila tudi *Zgodnja Danica*: »Sem ter tja se slišijo neki čudni, bolj ali manj očitni glasi, kakor da bi neki 'domorodci' svetnega stanu domače duhovstvo hotli imeti le za nekako podporno v domorodnem prizadevanji – dokler je potreba in sila, in ker si sami ne morejo kej; serčno radi pa bi hodili svoje pota, samo ako bi mogli na svojih nogah stati in se nasprotnikom braniti. To se pravi bolj jasno: oni so pripravljeni svoji veri in cerkvi herbet obrniti in ves nemški liberalizem sprejeti, vendar pa v slovenskem jeziku; njim je katoliška šola, katoliški zakon, konkordat itd. ravno tako tern v peti, kakor nemškemu 'liberalizmu', samo domorodstvo (i . e. domačemu jeziku) v prid se zderžujejo, da kar očitno v unih rog ne trobijo, ne pa zavoljo resnice in iz verskih nagibov.«²¹⁷

Toda slovenski liberalci niso želeli tvegati javne opredelitve proti konkordatu. Slovenski narod, ki je začel izhajati 2. aprila 1868, je še posebej pazil, da s svojimi stališči ne bi sprožil svetovnonazorskega razcepa. Prepričan je bil, da je »naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo«, zato se je odrekel javnemu nastopanju za svoje liberalne nazore in koncepte. Še več. Že v prvi številki je deklariral svojo katoliško usmerjenost: »Slovenski narod ne bo nikdar preziral, kako globoke korenine ima v našem narodu katoliška cerkev. Dobro nam je znano, za koliko blagega narodnega razvitka se imamo nji zahvaliti in koliko ga imamo še od nje pričakovati. Tedaj ne bodo samo našemu listu verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, ampak poganjal se bode npr. tudi za to, da se neoskrunjeno ohrani cerkveno premoženje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje.«²¹⁸ In tudi kasneje se je držal stališča, kakršnega je definiral 7. aprila 1868: »Mi se za ... konkordat ne bomo prevsopihali, vedi in vesti posameznega prepuščamo poiskati si v tej borbi svoje mesto. Izreči pa moramo, da po našem svetem prepričanju sedanja borba proti konkordatu drugega ni, kakor – nova megla ... narejena, da ljudem pokriva oči.«²¹⁹

Odločitev gosposke zbornice glede zakona o zakonski zvezi (23. marca 1868)²²⁰ so z navdušenjem pozdravili le slovenski študentje na Dunaju. Nadvse »aktivno« so se udeležili vsesplošnega rajanja, ki je zajelo prestolnico.²²¹ Fran Levec je v pismu (24. marca 1868) Jerici Dolinarjevi takole opisal slovensko udeležbo v proslavljanju sprejetja prvega protikonkordatnega

²¹⁵ Slovenski gospodar, 12. 12. 1867.

²¹⁶ Ibidem.

²¹⁷ *Zgodnja Danica*, 20. 12. 1867.

²¹⁸ Slovenski narod, 2. 4. 1868.

²¹⁹ Slovenski narod, 7. 4. 1868.

²²⁰ Proti sprejemu zakona o zakonski zvezi so med drugim glasovali tudi grof Ferdinand Brandis, grof Franz Coronini in lavantinski škof Maximilian Stepischnegg. Ljubljanski knez in škof Vidmar »pa so med obravnavo zavoljo bolehnosti zbornico zapustili.« Za sprejem zakona sta poleg Auersperga glasovala tudi sloviti slavist Fran Miklošič in v Mariboru rojeni admiral Wilhelm von Tegethoff. Prim.: *Zgodnja Danica*, 3. 4. 1868.

²²¹ *Zgodnja Danica*, 3. 4. 1868. Večer 21. in 22. sušca 1868 na Dunaju (Spisal Lovro Pintar); prim. tudi: Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*, str. 126–128.

zakona: »Zadnje tri dni je bilo kaj veselo na Dunaju. Vse mesto je norelo, ker je gosposka zbornica sprejela zakonsko postavo ter s tem podrla konkordat. Ko bi se to ne bilo zgodilo, gotovo bi bili doživeli na Dunaju revolucijo. Tudi Slovenci smo bili v soboto večer in v nedeljo za tega voljo prav židane volje, Jurčič, Kos in jaz smo jo dve noči vozili in razun dobrega dunajskega piva nas je navdušala tudi sladka zavest, da je zmagal liberalizem zoper absolutizem in ultramontanizem. Nekaj vrčkov in bokalov smo ga udušili!. Aleluja!«²²²

V domovini so »razdrtje« konkordata sprejeli veliko bolj zadržano. Sprejema zakona o zakonski zvezi v gosposki zbornici so se še najbolj razveselili v Mariboru, saj je mariborski župan »razposlal policaje po vsem mestu, ki so razsvetljavo zapovedali. Nova doba je gnala veliko vika in krika po ulicah in je tudi pridno okna razbijala – ne le pri bogoslovcih in škofii, ampak tudi po družih hišah, katerih stanovniki ali niso bili doma, ali niso vedili, ali niso sveč imeli. Pri nekem gospodu, ki ni imel precej sveč v rokah, je v prvo nadstropje priletel za pest debel kamen v sobo med otroke! Revi vdovi, ki je že spala, so poterli vse 4 okna. Govorilo se je po mestu, da so fantje dobili od gospodov šestice, da naj pobijajo nerazsvitljene okna. 'Grazer Volksblatt' pravi o Mariboru, da se je bila razširila misel, da je cesarovič rojen, in bil je večji del mesta razsvetljen. Do poli 12. so lomastili.«²²³

Precej bolj skromna je bila razsvetljava Ljubljane, ki so jo poskušali organizirati ljubljanski »ustavoverci«. »Razun na kongresnem tergu, nekterih hiš gorenjega velikega terga in po nekoliko gosposkih in dunajskih ulic, so le tu pa tam na enem ali drugem oknu raztresene kake samotne sveče gorele. Mirno se more reči, da komaj dvajseti del oken mesta je bil razsvitljen, predmestja pa celo ne ... Celó mesto ni imelo nič prazničnega, razun če se k temu štejejo obilne patrole, ki so hodile po ulicah in cestah. Nobenega znamenja veselja ni bilo slišati. Nikakoršna glasba ni navadne tihote poživiljala. Ravno nasproti – zamolkla britkost je stiskala srca našega ljudstva ... »²²⁴ »Drznemo se reči«, je v prvi številki Slovenskega naroda zapisal Fran Levstik, »da v mestu ni bil dvajseti del oken razsvetljen, v predmestjih so pa bile posamezne lučce prav bele vrane.«²²⁵ Čeprav so si ljubljanski ustavoverci prizadevali »cele tri dni in priprave delali, je vendar bilo vse skup jalovo in jako mlačno.« »Še radovednih ljudi je bilo silo malo ob 8. uri zvečer, ob 9. uri pa je človek le še na kako patroljo – katerih je bilo precej veliko število na nogah – naletel, ki je korakala po temnih ulicah. Ob 10. uri je vladal pa že prav sveti mir po vsem mestu, celo patrolje so se srečevale bolj na redko in razen mestnih plinovitih svetilnic je pokrivala gosta tema belo Ljubljano.«²²⁶

Ko se je Fran Levec na začetku aprila vrnil v Ljubljano, je 14. aprila 1868 v pismu Jurčiču (na Dunaj) politične razmere v kranjski prestolnici opisal takole: »Kmalu sem se prepričal, da v slovenski družbi ne smeš imenovati in zagovarjati besed svoboda, liberalnost, odprava konkordata itd., če hočeš veljati za poštenega domoljuba. Z mnogimi sem govoril o tej zadevi, pa le eden ni bil takih misli, kakor smo bili mi, ki smo včasih sedeli skupaj pri Kornhuberju. Ko sem vprašal o tej reči Levstika, mi je dejal: 'Pustimo farje pri miru, saj jih bo vlada sama pobila!' – Vse vpije: 'Počemu so nam te nove postave? Ali so potrebne? Ravnopravnost naj vpelje Beust, ravnopravnost, davke naj nam zniža itd. Vse to je humbug! V Avstriji ni iskati svobode itd. itd. S šolsko postavo hoče Beust samo narodne duhovnike pehniti iz ljudskih šol in postaviti vladne učitelje, katere bo teroriziral, da bodo germanizirali mladino.« In je zgroženo dodal: »Samo dva Slovenca sta razsvetlila okna zaradi odprave konkordata:

²²² Prim.: Bernik, Pisma Frana Levca, I., str. 29.

²²³ Zgodnja Danica, 3. 4. 1868.

²²⁴ Ibidem; opis ljubljanske iluminacije je Zgodnja Danica povzela po Triglavu.

²²⁵ Slovenski narod, 2. 4. 1868.

²²⁶ Ibidem.

Fidelis Terpinec in pa Ivan Vilhar. Narodni hišni posestniki, napr. Souvan, Bleiweis, Medjatka itd. pa so svojim strankam odpovedali stanovanje, ako razsvetle!!!»²²⁷

Po mnenju Levca naj bi bil glavni razlog za takšno razpoloženje sicer liberalno usmerjenih »narodnjakov« v Ljubljani dejstvo, da je omenjene zakone sprejela Beustova vlada: »Mladi Slovenci, katerih je precejšnje število, niso taki ultramontanci, njim bi bile nove verske in šolske postave skozi in skozi po godu – da jih ni izdalo novo ministrstvo, katerega ne priznavajo. Mislim, da ako bi izdalo take postave kako federalistično ministrstvo, bi jih sprejeli z veseljem. Beustu pa ne zaupajo nič ... »²²⁸ Toda zdi se, da je prevladal strah pred možnim razkolom v narodni stranki.

Po sprejemu zakona o zakonski zvezi in novega šolskega zakona v gosposki zbornici je zlasti katoliški list Zgodnja Danica z vsemi silami udarjal proti novi zakonodaji. V vsaki številki je navajala izjave svetega očeta (Pija IX.), ki je imel civilni zakon za »ostuden in pogubljen konkubinatus«, za »postavni konkubinatus z naj večji nevarnostjo dušnega pogubljenja« in »naj ostudniši sad konkubinatusa«. ²²⁹ Toda hkrati je upala, da cesar ne bo popustil »svoboduhi« in zakonov ne bo sankcioniral. Poslanec Lovro Pintar je v poročilu o razpravi in glasovanju o interkonfesionalnem zakonu v gosposki zbornici zapisal: »Presvitli cesar do zdaj še nobene [postave] ni potrdil. Mislim, da ga skerbi v obličju vsega sveta sv. Očetu papežu slovesno dano besedo snesti, svoboduhi pa ga naganjajo, da naj to stori; nekteri časniki mu celo s puntom žugajo, če se bo obotavljal, drugi pa tirjajo, da naj poslanci celo davka ne dovolijo, ako cesar tih postav ne poterdi. Vse tako kaže, da je volja cesarjeva, da bi se s papežem porazumela, in bi se ta reč pošteno poravnala, toda kdor vé, kako je državni zbor posebno zakonsko postavo zdelal, ne bo nikdar upal, da bi jo sv. Oče papež kdaj mogli poterditi.«²³⁰ Toda 25. maja 1868 je Franc Jožef vsem trem novim zakonom vendarle podelil sankcijo.

Majski zakoni

Z zakonom z dne 25. maja 1868 je stopilo v veljavo v času konkordata suspendirano drugo poglavje ODZ o zakonskem pravu za katoličane in je »sodna oblast v zakonskih rečeh katoličanov« spet prišla v pristojnost civilnih sodišč.²³¹ Veljati so spet začeli vsi tisti cerkveni in državni zadržki sklenitve zakona, kakršni so bili v rabi pred sklenitvijo konkordata. Glavna novost zakona pa so bile določbe »o pogojnem dopuščanju, sklepati zakon pred svetnimi gosposkami«, saj je zakon uvedel institut »civilne poroke v sili«. Ali kot je določal člen II.: »Kadar dušni pastir, komur po predpisih občnega državlanskega zakonika gre pravica,

²²⁷ Bernik, Pisma Frana Levca, I., str. 64–65.

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Zgodnja Danica, 3. 4. 1868.

²³⁰ Zgodnja Danica, 24. 4. 1868. Medverska postava (Spisal Lovro Pintar, državni poslanec). Pintar je v svojem govoru v državnem zboru nasprotoval določilu prvega člena interkonfesionalnega zakona (RGBI 1868/48), ki je jemal veljavnost reverzom v mešanih zakonih: »V meševitih zakonih so sinovi očetove, hčere pa materine vere. Vendar pa smejo zakonski, predno sklenejo zakon, ali po sklenjenem zakonu pogoditi se tako, da bode veljalo nasprotno razmerje, ali pa da bodo vsi otroci očetove ali vsi materine vere. Nezakonski otroci so materine vere. Reversi (zavezni listi) izdani načelnikom ali služabnikom ktere cerkve, ali verske združbe, ali pa drugim osebam zastran vere, v kateri se imajo otroci odgojiti in učiti, nimajo nikake moči.« Pintar se je zavzel, naj se zakonca zedinita o veri svojih otrok pred sklepom zakona. Prim. tudi: Zgodnja Danica, 1. 5. 1868.

²³¹ RGBI 1868/46; Wiener Zeitung, 26. 5. 1868; prim. tudi: Ehevorschriften., str. 1; Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 44.

oklicevati zakon, ta oklic odreče, ali kadar kateri izmed dušnih pastirjev, katerih reč je, sprejemati slovesne izreke privoljenja v zakon, zaprosen zastran tega od zaročencev, oklic odreče ali pa slovesne izreke, da privoljujeta v zakon, sprejeti noče spričo takega zadržka, kateri po državnem postavodavstvu ni za zadržek priznan, na voljo je zaročenima, napraviti tako, da jima svetna gosposka zakon okliče, in pred to gosposko oddati slovesno izreko privoljenja v zakon.«²³²

Civilni zakon v sili sta zaročenca lahko sklenila pred »c. kr. politično okrajno gosposko« (okrajnim glavarstvom) oz. pred občinskim uradom (v občinah z lastnim statutom) tistega okraja, v katerem je imel sedež duhovnik, ki je »sklepanje zakona odrekel« (§. 1). Pravico, zahtevati oklice in sklenitev civilne zakonske zveze pa so imeli le tisti zaročenci, ki so lahko, bodisi s pisnim spričevalom duhovnika ali z izjavami dveh prič dokazali, da »se je duhovnik branil to storiti« (§. 2). Po oklicu, ki je moral biti tri tedne nabit na uradni razglasni deski okrajnega glavarstva oz. občine (§. 5), se je poroka lahko izvedla v prisotnosti dveh prič pred okrajnim glavarjem (ali njegovim namestnikom) oz. pred županom občine z lastnim statutom (§. 7). Okrajna glavarstva oz. občine z lastnim statutom so morale voditi knjigo oklicev in poročno knjigo (§. 9). §. 10 pa je določal: »Zastran ločitve in zastran razveze zakona veljajo za zakone pred svetno gosposko sklenjene tudi določbe občnega državljanskega zakonika, pri čemur izvršuje opravke dušnim pastirjem odkazane politična okrajna (občinska) gosposka, v okolišu ktere je uradni sedež za te opravke postavno poklicanega dušnega pastirja.« Seveda sta po sklenjeni civilni poroki zakonca lahko zaprosila tudi cerkveno blagoslovitev svojega zakona (§. 11).

Porok med katoličani »in nekatoliškimi kristjani« se je podrobneje dotikal tudi zakon o interkonfesionalnih razmerjih z dne 25. maja 1868,²³³ ki je v §. 1 določal: »V meševitih zakonih so sinovi očetove, hčere pa materine vere. Vendar pa smejo zakonski, predno sklenejo zakon, ali po sklenjenem zakonu pogoditi se tako, da bode veljalo nasprotno razmerje, ali pa da bodo vsi otroci očetove ali vsi materine vere. Nezakonski otroci so materine vere. Reversi (zavezni listi) izdani načelnikom ali služabnikom ktere cerkve, ali verske združbe, ali pa drugim osebam zastran vere, v kateri se imajo otroci odgojiti in učiti, nimajo nikake moči«. Državno nepriznavanje reverzov pri mešanih zakonih je bilo za cerkev popolnoma nesprejemljivo,²³⁴ zato ga v praksi ni želela upoštevati. V vseh slovenskih škofijah so v primeru mešanega zakona od zakoncev še naprej zahtevali podpis reverza, v katerem se je moral »nekatoliški« zakonec obvezati, da svojega partnerja ne bo »motil« pri spolnemanju verskih dolžnosti in da bodo otroci, rojeni iz takega zakona, »izrejeni v katoliški veri«. ²³⁵ V koprski škofiji so s škofijsko okrožnico z dne 19. septembra 1876 npr. predpisali naslednjo obliko reverza:

»Jaz (ime, priimek, stan) s tem vpričo dveh podpisanih prič namesto prisega slovesno izrečem:

1. da moje prihodnje soproge (soproga) I. I. nikakor ne bom motil v spolnemanju katoliške vere;
2. da bom vse v tem zakonu rojene otroke dal po katoliško krstiti in odgojiti;
3. da ne prej in ne po poroki pred katoliškim župnikom ne bom šel k nekatoliškemu pastirju za sklenitev zakona po nekatoliškem obredu.«²³⁶

²³² Ibidem.

²³³ RGBL 1868/48; Leisching, Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien, str. 45.

²³⁴ Za modifikacijo prvega člena je v državnem zboru nastopil tudi Lovro Pintar. Prim.: Zgodnja Danica, 24. 4. 1868. Medverska postava (Spisal Lovro Pintar, državni poslanec).

²³⁵ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 171.

²³⁶ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 172.

Vztrajanje pri reverzih pa je bilo tudi posledica dveh drugih določil interkonfesionalnega zakona, ki so cerkev navdajali s strahom pred zlorabami. Sporen se ji ni zdel le člen 4, ki je vsaki 14 let stari osebi dopuščal »izbiranje« vere »po svojem lastnem prepričanju«, ampak tudi člen 7, ki je razveljavljajal določila členov 768/a ODZ in 122/c, d kazenskega zakonika. Prvi je določal, da »se sme razdediniti [...] kdor je od kristjanstva odpadel«, drugi pa, da »kriv hudodelstva, kdor kristjana k odpadu od kristjanstva zapeljati ali kak kristjanski veri nasproten kriv nauk raztrositi skuša.«²³⁷

Majski zakoni so naleteli na odločno nasprotovanje katoliškega tabora.²³⁸ »Konkordat je razdertina, močno orožje nam je odpadlo«, je v komentarju majskih zakonov zapisal dr. Lavoslav Gregorec, »ali mladi David je tudi s slabo vrečo (fračo) in kamenom 'in nomine Domini exercitum' veliko opravil.«²³⁹ V boju z državo se je tudi katoliški tabor na Slovenskem nekoliko identificiral z dejavnostjo kardinala Othmarja Rauscherja in bojovitega linškega škofa Franza Josefa Rudigierja²⁴⁰, ki je – v skladu s papeževo alokucijo z dne 22. junija 1868²⁴¹ – v svojem pastirskem pismu majske zakone označil za »nične in neveljavne.«²⁴² Ko so zaradi odpora avstrijskega episkopata minister za pravosodje, minister za uk in bogočastje in notranji minister 1. julija 1868 izdali ukaz za izvedbo zakona o zakonski zvezi,²⁴³ so tudi škofje na slovenskem ozemlju odgovorili z instrukcijo kleru, kakšen odnos naj zavzame do nove zakonodaje.

Lavantinski škof Maximilian Stepischnegg je v navodilu svojim dušnim pastirjem²⁴⁴ izhajal iz stališča, da »zakonodavna in sodnijska oblast zastran sv. zakona pripada sveti cerkvi«, zato je napovedal, da se bo tega »ordinarijat po vsaki ceni držal; zatoraj bo cerkvena sodnija, ki obstoji tudi za naprej, presojevala in sklepala: zastran veljave zakonske zveze pred Bogom in v vesti; zastran tega, je li zakonskim dovoljeno začasno ločiti se, ali ne; kakor tudi zastran tega, je li zaroke (Eheverlöbnisse) koga vežejo ali ne.«²⁴⁵ Duhovniki naj bi bili pozorni tako na cerkvene kot državne ovisne zadržke za sklenitev zakonske zveze. Pri državnih zadržkih, ki jih cerkev ne priznava, »se ima dušni pastir vsega daljnega djanja zderžati in zaročence opominjati, naj od zveze odstopijo. Če je pa zaderžek takošen, da posvetna oblast sicer nima nič zoper zakonsko zvezo, cerkvena oblast pa zaderžka ali celó ne, ali berž spregledati ne more (če je namreč zato še le v Rimu prositi), si naj dušni pastir na vso moč prizadeva, da zaročenci v civilni zakon ne stopijo, ki bi le takim utegnil všeč biti, ki cerkvenega sklepa čakati nočejo. Pri tem ima dušni pastir zaročenca podučiti, da je civilni zakon pregrešna, pred Bogom vselej in do konca neveljavna zveza.«²⁴⁶

Lavantinski škof je duhovnikom svetoval, naj bodo previdni zlasti pri zarokah, »da se rajši pravično odpravijo, kakor da bi vzrok bile nesrečnemu civilnemu zakonu.«²⁴⁷ V primeru,

²³⁷ RGBL 1868/48.

²³⁸ Leisching, Die römisch-katolische Kirche in Cisleithanien, str. 47–48.

²³⁹ Zgodnja Danica, 19. 6. 1868.

²⁴⁰ Franz Josef Rudigier (Parthenen, 7. 4. 1811 – Linz, 19. 11. 1884), od 19. decembra 1852 škof v Linzu.

²⁴¹ Papež je 22. junija 1868 v Rimu zbranim avstrijskim škofom liberalne majske zakone označil kot »zavržene, obsodljive in nagnusne« (leges abominabiles).

²⁴² Kolmer, Parlament und Verfassung, I, str. 371; Melik, Slovenci in »nova šola«, str. 35.

²⁴³ RGBL 1868/Nr. 80; prim. tudi: Ehevorschriften, str. 38–44.

²⁴⁴ Zgodnja Danica, 24. 7. 1868. Navod mil. knezo-škofa Lavantinskega, kako se imajo dušni pastirji ravnati gledé novih zakon. postav; škof Stepischnegg je leta 1869 v Drobntincah objavil še obsežen spis z naslovom: Kerščanski zakon po nauku katoliške cerkve, str. 3–32.

²⁴⁵ Zgodnja Danica, 24. 7. 1868.

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Ibidem.

da bi se zakonci kljub vsemu »podali« v civilni zakon, »nima dušni pastir ž njimi nič več opraviti. Če pa tirja od njega posvetna oblast odgovora zavolj tega, naj pové, da v tem prigodku ne more ne oklicati, ne poročiti, ker mu to njegova cerkvena služba storiti prepoveduje.«²⁴⁸ Škof je svojim duhovnikom naročil, naj strankam, ki se želijo civilno poročiti, ne dajejo »spričevanj iz farnih knjig« (posredovali naj bi jih le na zahtevo pristojne politične oblasti). V odnosu do civilno poročenih (»očitnih grešnikov«) je škof duhovnikom sicer svetoval »previdno« ravnanje, toda hkrati je odločno zahteval: »Po nobeni ceni se pa ne smejo matere, ki v takem zakonu porodijo, vpeljavati kakor zakonske žene. – Tudi se takim poročenim v zakramentu pokore odveza prej dati ne smé, dokler nima duhovnik dovolj poročstva, da se svojega očitnega pohujšanja iz serca kesajo in, kolikor je le mogoče, skušajo iz pregrešne zveze stopiti ali pa, če je to mogoče, da se hočejo po keršansko zvezati. – Po kristjansko se smejo le pokopati, ako z Bogom spravljani umrejo.«²⁴⁹

Otroke, rojene v civilnem zakonu, naj bi župniki v krstnih knjigah vpisovali v rubriki »opazke«.²⁵⁰ Pri (civilnih) ločitvah pa naj ne bi župniki v nobenem primeru »sodelovali«. »Zakonski se veljavno ločiti ne smejo, kakor le vsled sklepa cerkvene sodnije. Če pa bi vendar to po posvetni oblasti doseči skušali, in bi ta odpravila obé stranki k dušnemu pastirju zavoljo pomirjenja (obči derž. zak. §. 104), jih sicer duhovnik naj primerno poduči in na svete zakonske dolžnosti opominja, pa spričevala o trikratnem opominu jim dati ne smé, da nebi nekako s posvetno gosposko v tej reči sodeloval. Pri takih pa, ki so v civilnem zakonu, ako se hočejo po tem ločiti, ne smé dušni pastir ničesar v tej zadevi storiti.«²⁵¹

Vsebinsko podoben pastirski list je 9. julija 1868 izdal ljubljanski škof Jernej Vidmar. V njem je med drugim rečeno: »Cerkveni trid. zbor je v tej reči določila dal, kterim se mora vsak katoličan podvreči. Naj verni posvetno postav tako spolnjujejo, da ne bodo božje in cerkvene postave žalil [...] Cerkveno zakonsko postavodajavstvo ostane v svoji moči, če je tudi državna postava spremembe napravila [...] Verniki so zavezani po smertnim grehom spolnovati zapovedi, ki jih je cerkev dala zastran zakona [...] Civilni zakon je po določilih trid. zbora (sej. 24.) sam po sebi neveljaven, ako bi tudi nobenega cerkvenega zadržka ne bilo, zato, ker ni sklenjen pred zadevnim dušnim pastirjem... Kteri v civilnem zakonu živé, so imeti kakor očitni grešniki. Njih greh je toliko večí, ker s tim cerkvene postave zaničujejo in cerkveni srenji veliko pohujšanje dajejo. Taki se zamorejo odvezati le takrat, ako pregrešno zavezo raztergajo, ali pa se dajo veljavno poročiti, če kak zadržek ni na poti...«²⁵²

Zgodnja Danica contra Janko Sernec

V takšnem razpoloženju so si le redki liberalno usmerjeni posamezniki upali javno pozdraviti majske zakone. Eden izmed prvih je bil liberalni odvetnik dr. Janko Sernec, ki se je julija 1868 v Slovenskem narodu nadvse trezno lotil predmeta, »do ktereга dve naši najvišji oblasti: cerkev in država mislite imeti last«.²⁵³ Seveda je bil za to deležen ostrih napadov s katoliške strani.

²⁴⁸ Ibidem.

²⁴⁹ Ibidem.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Ibidem.

²⁵² Citirano po: Zgodnja Danica, 19. 7. 1872; prim. tudi: Ambrožič, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar, str. 43.

²⁵³ Janko Sernec, Nove postave. II. O zakonu, v: Slovenski narod, 21. 6. 1868.

V primerjavi z Mühlfeldovim predlogom, ki je »hotel vzeti cerkvi vso oblast v zakonskih zadevah, tudi poroko«, se je Sernecu zdel maja 1868 sprejeti zakon o zakonski zvezi veliko zmernejši in pravičnejši. Sernec je sicer menil, da so napačna stališča tistih, ki zakonsko pogodbo primerjajo z vsako drugo pogodbo, ki jo overi notar (npr. pri nakupu hiše), da je »zakon [...] združenje celega življenja« in da »spada poroka pod cerkev, ki ima upravljati z božjimi ustanovitvami, da je po pravici cerkev določila poroko za zakrament«, toda jasno je zagovarjal stališče, da gredo pravice določati pogoje za sklenitev in razveljavitev zakonske zveze ter njeno ločitev bolj državi kot cerkvi. »Odkar [...] sta se ločili duhovna in posvetna oblast, svojila si je vsaka pravo določevati zakonu pogoje, kakor tudi zavire, pod katerimi se ne sme zakon sklepati. Gotovo to pravico le moremo pripoznati eni oblasti, ne pa obema. Drugače pridemo do tega, da država druge pogoje postavlja, ko n. pr. cerkev. Pa se tedaj sklene zakon, ki ni veljaven po državni postavi, vendar velja po cerkveni, in narobe; to pa je gotovo nesreča za soproga, za otroke in sploh za človeško društvo, ki se spodtika nad preprirom v zapovedih dveh svojih najvišjih oblasti.«

Odgovori na vprašanja, »koliko let že mora imeti ženin, ali mora privoliti v zakon njegov oče, ali sodnija, ali se smé izvoliti nevesto iz svoje žlahte, in do ktereга kolena; ali mora dokazati, da ima potrebne dohodke za živež v zakonu, ali smé vojak, ali obsojeni hudodelnik zakon sklepati itd.«, so po Sernečevem mnenju v pristojnosti države, saj gre za pogoje, »ki ne ležé v duši, za katero cerkev skrbi«. Zato je menil, da je »nova postava o zakonu [...] po pravici zopet državni oblasti prisvojila določbo o tem, pod katerimi pogoji se sme sklepati zakon.« Država pač mora »ostati neodvisna v pravniških zadevah, in nevolja se loteva pravnika, ako n. pr. sveti oče z ostrimi besedami obsojajo nove postave; saj take postave spadajo v delokrog vsake države.«

Nekatere razlike med cerkvijo in državo glede pogojev za sklenitev zakonske zveze se Sernecu niso zdele tragične, kot niso bile tudi pred konkordatom. »Pa cerkev se je tudi poprej, dokler je vladala državna postava po zakonu od l. 1811 do 1856, ravnala po tej postavi, in ni bilo takrat ničesar slišati o zakonih, ktere bi cerkev spoznala za neveljavne, država pa za veljavne; cerkev je opravljala vse poroke, in bil je ljubi mir med državo in cerkvijo v tej zadevi.« Prav zaradi razlik med cerkvenimi in državnimi stališči vpeljani institut civilne poroke v sili se mu je zdel več kot upravičena novost nove poročne zakonodaje. Civilna poroka v sili se mu je zdela »sredstvo, zakon skleniti po državnih pogojih, ako so ti pogoji navzkriž s cerkvenimi«. Seveda pa je menil: »Naj bi nikoli ne prišlo do take poroke pri nas!«

Sernec, ki je v članku duhovnike pozival, naj bodo potrpežljivi in spoštujejo državna določila glede pogojev za poroko (kot so jih pred letom 1856), je zagovarjal tudi državne pristojnosti pri ločitvah od postelje in mize, torej pri začasnem razdruženju zakona »zavolj zavir proti vspešnemu nadaljevanju zakona«. »Ali je takšna zavira postala (n. pr. prešestvo, tepeži, hudodelstvo), to vprašanje se ravno tako tiče zunanjih in pravnih razmer, kakor v začetku zakona pogoji k zakonu. Na dalje se pri ločitvi mora tudi skrbeti za prihodnje pravne razmere med soprogo, za izrejo otrok itd. Vse to spada pod državno oblast, ona tudi vse lahko razsodi z eno samo pravdo, namesto da bi bila o ločitvi pravda pred škofovo sodnijo, potem pa še druga pravda pred državno sodnijo zavoljo pravnih razmer.« Toda hkrati se mu je zdela vloga duhovnika v ločitvenem postopku (trikratni poskus sprave med zakoncema) premajhna. »Ako je cerkev storila poroko, ako je takrat sklenola društvo med ženinom in nevesto za celo življenje, tedaj bi se moral tudi slišati glas duhovnikov pri pravdi o ločitvi. Tedaj bi želeli, da ima duhovnik tudi sedež pri državni sodnji, kedar gre za ločitev.«

Nadvse zmerni in trezni nazori dr. Janka Serneca so naleteli v taboru katoliške cerkve na odločno zavračanje. Zgodnja Danica je zoper njega uprizorila pravo gonjo. V članku Janko

Sernec in nove zakonske postavbe²⁵⁴ je neznani avtor Sernecu očital, »da je vsa razprava g. odvetnika s hudimi pomotami preprežena, toraj jako nevarna vsem bralcem, ki stvari bolj na tanko ne poznajo.« Kritiku se je zdelo »krivo« že Sernečevo naziranje, češ da je težko presoditi, katera stran (država ali cerkev) ima prav v sporu okoli zakonske zveze. »Njemu je kat. cerkev le 'stranka', ki se zastran zakonskih pravic z nasprotno 'stranko' prepira. In kakor v odvetniški pisarnici stranke, tako hoče g. odvetnik cerkev in državo zaslišati in potem s svojim pravnikiškim umom razsoditi, katera stranka da ima prav.« Če bi se Sernec »povzdignil do pravega pojma katoliške cerkve«, potem se po mnenju kritika ne bi spraševal, ali ima v sporu prav cerkev ali država.« Katoliška cerkev ni 'stranka', kakor tudi država ne, marveč obe ste, vsaka v svojem krogu, neodvisni, samooblastni družbi, po volji Božji obstoječi, tako da niti država cerkve, niti cerkev države v njenem živobitju in delokrogu motiti ne sme.« Predvsem pa gre pri zakonskih rečeh za dogme in vsak »olikan katoličan« vé, »da je sv. katoliška cerkev v dogmatiških rečeh nezmotljiva.«

Po mnenju pisca naj bi bila prva in poglavitna zmeta Sernečevih razmišljanj ta, »da po navadi jožefinskih pravnikov loči poroko kot zakrament od zakonske pogodbe, o kateri le poverhi in negativno govori, ne prištevaje zakona k pogodbam (vertrag) svetnim.« Napačno naj bi bilo tudi njegovo stališče, češ da je cerkev »poroko določila za zakrament«. Cerkvi velja »le čin, ko se zakon sklene, za zakrament«. Seveda pa bi po piščevem mnenju Sernec moral nehati ločiti med zakramentom in zakonsko pogodbo, »ker niste to dve, ampak le ena reč«. Zakon namreč postane »zakrament v slovesni poroki, pred dušnim pastirjem in drugimi pričami sklenjeni, ko se zaročenci neločljivo zvežejo. Tedaj zadobijo zakramentalno milost, svoje dolžnosti sveto in stanovitno dovrševati sebi in vsim svojim v časni in večni blagor. Eden in isti čin: medsebojno vdanje pred dušnim pastirjem – stori zakrament.«

Prav tako zmotno naj bi bilo Sernečevo zagovarjanje pristojnosti države pri določanju pogojev za zakonsko zvezo. »Ako je prejem svetega zakramenta in medsebojno vdanje zaročencev en in isti čin, je ni razun sv. cerkve oblasti na zemlji, ktera bi pravico imela, stavljati zakonske zadržek.« Trditi nasprotno je lahko po mnenju Sernečevega kritika – v skladu s Tridentinskim cerkvenim zborom – razlog za izobčenje. »Če je sv. zakon eden izmed 7 svetih zakramentov – in to je in bo vkljub vsemu in vsakemu pritvarjanju do konca sveta – in če se privoljenje zaročencev (consensus) od zakramenta nikakor ločiti ne more, ker je prav to privoljenje v sv. zakrament vzvišano: gotovo nihče o pogojih veljavnega zakona govoriti nima, kakor edino le sv. cerkev, ktera tudi pri družih zakramentih pogodbe stavlja, pod katerimi se vredno in veljavno prejmejo.« Sernečevo dokazovanje, da si je država po pravici spet pridobila pristojnost na zakonskimi zadržki, naj bi bilo popolnoma napačno. S tem, ko je posvetna oblast »večidel povzela zakonske zadržke iz kanoniškega prava«, je po piščevem mnenju »ipso facto pripoznala, da sv. cerkev prav dobro pogoditi vé, kaj služi človeškemu društvu v srečo in kaj ne.« Seveda pa je cerkev vedno priznavala državi pravico do stavljanja posebnih prepovedi. Prav konkordatna zakonska postava je vsebovala kar 8 državnih zakonskih prepovedi, »na katere se je od strani cerkvenih organov natančno gledalo«. »Kar pa kat. Cerkev nikoli opustiti ne more, je princip, vsled katerega pripada postavodajna oblast o zakonu nji, ker je zakon zakrament, a ne svetna pogodba, ter prav za prav pri kristjanskem zakonu o pogodbi še govoriti ni.«

Kritik se je močno obregnil ob Sernečevo obžalovanje, da se je po sprejemu nove zakonodaje vnela borba »med državo in med kat. škofi, celó med sv. Očetom, ki ne dajejo radi iz rok one oblasti, ktero so pridobili v zakonskih zadevah po – konkordatu.« Po piščevem mnenju je

²⁵⁴ Zgodnja Danica, 7., 14. in 21. 8. 1868. Dr. Jan. Sernec in nova posvetna postava.

s konkordatom država cerkvi le »njeno neizgubljivo pravico« povrnila, pravico, za katero je bila cerkev v prejšnjem obdobju prikrajšana. »Posvetna oblast ni odstopila svojega, temuč povernila je, kar ni bilo nikoli njeno.« Zato je odpor cerkve upravičen. »Če mi kdo suknjo jemlje, jaz se pa branim in jo trdno deržim: bo menda – po dr. Sernečevem pravu – uni prav imel, ako reče: veš ti, jaz sem samostalen človek, in ker mi je tvoja suknja po godu, mi jo moraš pustiti, drugač mi kratiš moje samostalno bitje!!« Sernečeva trditev, češ da tudi do leta 1856 ni bilo nič slišati »o zakonih, ktere bi cerkev spoznala za neveljavne, država pa za veljavne«, pa se je zdela kritiku povsem netočna. Cerkev naj bi se držala predpisov ODZ (1811), »ker drugač ni mogla, ker je vsemogočna burokratija jožefinska zapovedovala, vsako samostalnost zaduševala.« Pod državnim pritiskom je morala cerkev poročati tudi ljudi, ki po kanonskem pravu niso izpolnjevali pogojev za veljavno poroko, saj država ni priznavala vrste cerkvenih zadržkov. Zato je bilo v tem času v Avstriji sklenjenih veliko neveljavnih zakonov. Prav zaradi tega je po sklenitvi konkordata papež Pij IX. 17. marca 1856 avstrijskim škofom podelil pravico, da priznajo v prejšnjem obdobju po cerkvenem pravu neveljavno sklenjene zakone. V predkonkordatnem času je torej cerkev »kot sužnja tudi v zakonskih zadevah državi morala služiti« in šele konkordat je naredil konec vsemu temu neredu.

Tudi Sernečevo pritrjevanje pristojnosti posvetnih sodišč v zakonskih zadevah se je zdelo kritiku nesprejemljivo. Sernečevo stališče, da pripada državi tudi pravica do ločitve zakona, se mu je zdelo popolnoma napačno. »Če g. odvetnik dobro premisli, kar je bilo rečeno o bistvu zakramenta sv. zakona, se lahko prepriča, da, kakor pogoji k začetku zakona, tako tudi vprašanje, ali so se ti pogoji spolnovali ali ne, se ne tiče samo 'zunanjih in praznih razmér', ampak da so to cerkveno-pravne razmere, ki izvirajo iz zakona kot zakramenta, pri katerih posvetna oblast zato besede imeti ne more, ker gre tukaj za nasledke zakramenta, ki se dan za dnem pri zakonskih kažejo in kazati morajo, in o katerih gre sodba le cerkvi.« Sploh pa pri cerkvenih zakonskih obravnavah, ki potekajo v obliki »okrajšane civilne pravde« (summarischer Civilprocess), »vse, kar je zgolj svetnega, policijskega, kriminalnega, preiskuje državna sodnija, in njene rzsodbe, kot podatki za obravnavo, imajo določilno veljavo pri cerkveni sodnišji.« V skladu z Instrukcijo namreč »Cerkev le izreče, ali je zakon veljaven ali ne, ali je ločitev pravična, pred Bogom veljavna, ali ne; – vse drugo določuje svetna oblast, ker je s tem cerkvena oblast pri kraji.« Zato se je Sernečevo zagovarjanje instituta »civilne poroke v sili«, kritiku zdelo »goropadna bedarija«, kajti civilna poroka naj bi bila ničesar drugega, »kakor od vlade privilegirano prileštvo.«

REGIONALNI VIDIKI SLOVENSKE ZGODOVINE



Zveza zgodovinskih društev je izdala zbornik z referati z XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo v Mariboru med 10. in 12. oktobrom 2002. Revijo lahko naročite na Filozofski fakulteti, v knjižnici Oddelka za zgodovino, ali po telefonu: 01/241-1200.